

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Mehdiyev Orxan Muxtar oğlu

“Beynəlxalq valyuta siyasəti: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma:

**“Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit
münasibətləri”**

Elmi rəhbər:

i.f.d.,dos. E.R.Bağırzadə

Magistr proqramının rəhbəri

i.f.d.,dos. F.Ə.Rəhimli

Kafedra müdiri: i.e.d.,prof. İ.A.Kərimli

Bakı-2017

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı “Beynəlxalq valyuta siyasəti: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan”

Giriş.....	3
I Fəsil. Valyuta siyasətinin başlıca nəzəri və praktiki məsələləri	5-22
1.1. Valyuta siyasətinin mahiyyəti və tətbiqinin əsas mexanizmləri.....	5-12
1.2. Valyuta siyasətinin iqtisadi artıma təsir imkanları.....	12-15
1.3. İqtisadi artımı dəstəkləyən valyuta siyasətindən istifadə üzrə dünya təcrübəsi	15-22
II Fəsil. Azərbaycanın valyuta siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	23-48
2.1. Azərbaycanda valyuta siyasətinin başlıca inkişaf mərhələləri	23-27
2.2. Mərkəzi Bankın valyuta siyasəti mexanizmlərinin müqayisəli təhlili	27-37
3.3. Azərbaycanda valyuta siyasətinin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi.....	37-48
III Fəsil. Azərbaycanda valyuta siyasətinin perspektivləri.....	49-72
3.1. Post-neft dövründə valyuta siyasəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	49-58
3.2. İxrac yönümlü sənayeləşməni dəstəkləyən valyuta siyasətinin formalaşdırılması perspektivi.....	58-62
3.3. Valyuta siyasətinin reallaşdırılması baxımından xarici ticarət üzərində effektiv valyuta nəzarəti mexanizmlərinin qurulması imkanları.....	63-72
Nəticə və Təkliflər.....	73
İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısı.....	76
Annotasiya.....	78

Magistrant _____ **O.M.Mehdiyev**
(A.S.A.)

Elmi rəhbər _____ **i.f.d. dos. E.R.Bağırzadə**
(A.S.A., elmi dərədə və elmi ad)

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Məlum olduğu kimi dövlətin valyuta siyasəti beynəlxalq təsərrüfat münasibətləri sistemində iqtisadiyyatın tarazlığını təmin etmək, xarici ödəmələri konkret bir sistem çərçivəsində həyata keçirmək və xarici ödəmə balansını tənzimləmək məqsədilə yerinə yetirilən tədbirlərin məcmusudur. Valyuta mexanizminin beynəlmiləşməsi valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsində, dünya iqtisadiyyatı və ticarətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılması və beynəlxalq hesablaşma mexanizminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkələrarası əməkdaşlığın genişləndirilməsində və səmərəliliyin artırılmasında özünü göstərir. Ölkəmizdə valyuta siyasəti sahəsində fəaliyyətə 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra başlanmışdır. Bu sahə ilə bağlı ilkin qərarların qəbulu 1992-ci ilə təsadüf edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1993-cü ilin avqust ayında imzaladığı fərmana əsasən 1994-cü il yanvarın ayının 1-dən etibarən manat Azərbaycan Respublikasının ərazisində yeganə ödəniş vasitəsi rolunu yerinə yetirməyə başlamışdır. Respublikamızda valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək üçün xüsusi valyuta qanunvericiliyi mövcuddur. "Valyuta tənzimi haqqında" qanun həmin qanunvericiliyin bünövrəsini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1994-cü ilədək Azərbaycanda valyuta bazarı zəif inkişaf etmişdi, onun infrastrukturunun bir çox ünsürləri yox idi. Həmin qanunun qəbul edilməsi respublikamızın ərazisində valyuta rejiminin liberallasdırılması üçün hüquqi baza yaratdı. Mövzunu aktual edən məsələlərdən biri də son dövrlər bütün dünya dövlətlərində olduğu kimi ölkəmizdə də müşahidə olunan devalvasiya prosesləridir. 2015-ci ilin fevralında respublikamızda manat rəsmi olaraq 0,784 dollardan 1,05 dollara qalxdı. Sonuncu dəfə isə ölkədə devalvasiya 2015-ci ilin dekabr ayına təsadüf edir. Həmin vaxt manat 1,05 dollardan 1,55 dollara qədər qalxmışdı.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Bu tədqiqatın əsas məqsədi mütərəqqi dünya təcrübəsini öyrənmək və bu sahədə Azərbaycanda həyata keçirilən siyasəti qiymətləndirərək müvafiq tövsiyələr hazırlamaqdır.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Bu tədqiqatın obyektı valyuta siyasəti və onun həyata keçirilməsi mexanizmidir, predmeti isə Azərbaycanda həyata keçirilən valyuta siyasəti hesab olunur.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiya işinin informasiya bazasını Mərkəzi Bankın statistik məlumatları və Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsindən götürülmüş məlumatlar təşkil edir. Tədqiqatın metodlarının məzmunu sistemli təhlil, kontent təhlil və deduksiya metodlarından ibarətdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Magistr dissertasiyasında irəli sürülmüş təkliflər ölkədə həyata keçirilən valyuta siyasətinin ilbəl təkmilləşdirilməsi və inkişaf istiqamətlərinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edə bilər. Müasir pul-maliyyə sabitliyi siyasətinə kömək edə bilər, valyuta siyasətinin rolunun artmasına kömək edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər bölməsindən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əks etdirilir. Dissertasiya işinin birinci fəslində həyata keçirilən valyuta siyasətində nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərhı verilir, eyni zamanda valyuta siyasətinin iqtisadi artım ilə bağlılığı izah olunur. Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycanda həyata keçirilmiş və hal-hazırda həyata keçirilən valyuta siyasətinin təhlili göstərilir, valyuta siyasəti formalarının şərhı verilir. Üçüncü fəsildə isə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən valyuta siyasətinin yaxın gələcəkdə ümumi mənzərəsi verilmiş, genişlənmə və inkişaf proqnozları göstərilmişdir. Dissertasiya işinin “Nəticə və təkliflər” bölməsində aparılmış tədqiqat əsasında əldə edilmiş nəticələr və təkliflər öz əksini tapmışdır.

I Fəsil. Valyuta siyasətinin başlıca nəzəri və praktiki məsələləri

1.1. Valyuta siyasətinin mahiyyəti və tətbiqinin əsas mexanizmləri

Ölkələrarası valyuta əlaqələrində dövlətin maraqlarının müdafiəsi, eləcə də iqtisadi baxımdan təhlükəsizliyin təmin olunması üçün özünəməxsus valyuta siyasəti olmalıdır. Valyuta siyasəti dedikdə, valyuta sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Dövlətin valyuta siyasəti əsasən aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəlmiş tədbirləri nəzərdə tutur¹:

1. Valyuta-maliyyə mexanizminin və iqtisadiyyatın ödəmə və kredit qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi;
2. Respublika üçün əlverişli şərtlərlə xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
3. Ölkədən əsassız valyuta və milli kapital axınının qarşısının alınması;
4. Milli valyutanın mütərəqqi təminatlarla möhkəmləndirilməsi, o cümlədən stabil məzənnəsinə və sərbəst dönərliyinə nail olunması;
5. İqtisadiyyatda milli valyutanın hakim mövqeyinin təmin edilməsi və xarici valyutanın hər hansı şəkildə mənfi müdaxiləsinin qarşısının alınması.

Dövlətin valyuta siyasəti beynəlxalq təsərrüfat münasibətləri sistemində iqtisadiyyatın tarazlığını təmin etmək, beynəlxalq ödəmələri konkret bir sistem çərçivəsində həyata keçirmək və xarici ödəmə balansını tənzim etmək məqsədilə yerinə yetirilən tədbirlərin məcmuudur. Makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək məqsədilə valyuta problemlərini həll etmək üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi də vacibdir ki, bunlardan:

1. Valyuta məzənnəsinə və yaxud milli iqtisadiyyatın şərtlərini dəyişdirmədən ödəniş balansı kəsrinin maliyyələşdirilməsi:
 - a) müvəqqəti maliyyələşdirilməsi. Əgər balansdakı tarazlığın pozulmasının müvəqqəti olduğu məlumdursa, sadəcə olaraq mövcud ehtiyatlardan istifadə etmək lazımdır;

¹ Z.F.Məmmədov "Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi" Bakı 2012, s.36

b) əgər ölkənin valyutası hesablaşma vasitəsi kimi çıxış edirsə və beynəlxalq ödəmədə aparıcı valyutalardandırsa, o zaman ölkə bir müddət ödəniş balansının kəsirindən narahat olmaya bilər.

2. Valyuta nəzarəti: dövlət valyuta siyasətində ölkənin bütün xarici sövdələşmələrinə nəzarət edir.

3. Dəyişkən valyuta məzənnələri: ölkə valyuta bazarına imkan verir ki, müstəqil olaraq valyuta məzənnəsini müəyyən etsin və avtomatik olaraq tarazlığı təmin etsin.

4. Daimi təsbit olunan məzənnələr: rəsmi dairələrdə təsbit olunmuş valyuta məzənnəsinə uyğunlaşdırmaq üçün iqtisadiyyatda dəyişikliklər edilə bilər. Bu siyasət təsbit olunmuş, pariteti dəyişmədən xarici valyutaya olan tələb və təklif arasında tarazlıq yaranmasına qədər davam etdirilməlidir.

5. Valyuta məzənnəsində qarşılıqlı güzəşt: Bu yuxarıda qeyd olunan 3 və 4-cü maddələri birləşdirməklə və tənzimlənməni qismən öz valyuta məzənnəsinin hərəkəti ilə həyata keçirə bilər.

Vahid ümumdünya təsərrüfat sisteminin yaranması və iqtisadi qloballaşma meylinin sürətlə güclənməsi valyuta mexanizminin və onun beynəlmiləşməsinin obyektiv əsasını təşkil edir. Valyuta mexanizminin beynəlmiləşməsi valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsində, dünya iqtisadiyyatı və ticarətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılması və beynəlxalq hesablaşma mexanizminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkələrarası əməkdaşlığın genişləndirilməsində və səmərəliliyin artırılmasında özünü göstərir. Təcrübə göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının hökmran olduğu bir şəraitdə beynəlxalq valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi bazar mexanizmi və dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Valyuta bazarlarında valyutalara tələb, təklif və müvafiq olaraq onların məzənnə nisbəti formalaşır. Bazar tənzimlənməsi öz növbəsində dəyər qanununun, tələb və təklif qanununun tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilir. Bu qanunların işləkliyi valyuta mübadiləsində onların (valyutaların) nisbi ekvivalentliyini, mal, kapital, xidmət, kredit hərəkəti vasitəsilə beynəlxalq valyuta axınları ilə dünya valyuta sistemində valyutaya olan ehtiyac arasındakı uyğunluğu təmin edir. Valyuta bazarlarında iqtisadi agentlər qiymət mexanizmi və valyuta

məzənnəsinin dinamikası haqqında siqnallar vasitəsilə valyuta alıcılarının ehtiyaclarını və onların təklif imkanlarını öyrənirlər. Bununla da valyuta əməliyyatlarının cari vəziyyəti haqqında əsas informasiya mənbəyi kimi bazar çıxış edir.²

Valyuta siyasəti bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. Məhz valyuta siyasəti ümumdünya təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın tarazlığını təmin etmək, beynəlxalq öhdəlikləri hər hansı bir sistem çərçivəsində həyata keçirmək məqsədilə ölkənin qarşısına qoyduğu cari və eləcə də strateji məqsədlərə uyğun olaraq hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusunu əks etdirir. Bu tədbirlərin çoxu dövlətlərin müstəqil olaraq qəbul etdikləri tədbirlər deyil, beynəlxalq valyuta sisteminin istiqamətləndirilməsi ehtiyaclarından doğan tədbirlərdir.

İqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti onun çoxtərəfli məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, yəni davamlı iqtisadi inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsinə, işsizlik səviyyəsinin və inflyasiyanın artımının azaldılmasına, ödəniş balansının müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir. Valyuta siyasətinin seçilmiş formaları və istiqamətləri dövlətin iqtisadi vəziyyəti, dünya təsərrüfatı və beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülü ilə müəyyən edilir. Cari və uzunmüddətli struktur valyuta siyasəti mövcuddur ki, burada cari valyuta siyasəti valyuta konyukturasının və valyuta bazarının fəaliyyətinin gündəlik, operativ şəkildə tənzimlənməsidir³. Belə tənzimləmənin məqsədi tədiyə balansı müvazinətinin dəstəklənməsi, milli və dünya valyuta sisteminin fəaliyyət mexanizminin nizamlanmasıdır. Cari valyuta siyasəti maliyyə nazirlikləri, mərkəzi banklar, valyuta nəzarəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu siyasət milli valyuta sistemi elementlərinə təsir göstərir. Uzunmüddətli (struktur) valyuta siyasəti isə beynəlxalq valyuta mexanizmində özünü göstərən uzunmüddətli birliklər, məsələn: Avropa Birliyi daxilində valyuta tənzimlənməsidir. Rəsmən qəbul edilmiş nəzəri doktrinalar hər bir dövlətin valyuta siyasətinin əsasını

² Л.Н.Красавина“Международные валютно-кредитные и финансовые отношения” Москва 2005, s.160

³ N.R.Quliyev, M.M.Mahmudov”Beynəlxalq maliyyə münasibətləri”, Bakı 2011, s.81

təşkil edir. Hüquqi cəhətdən valyuta qanunvericiliyi ilə tənzimlənən valyuta siyasəti eyni zamanda valyuta normaları üzrə dövlətlərarası müqavilələrlə rəsmiləşdirilir.

Müasir valyuta sazişlərinin tarixi sələfi latın sikkə ittifaqı (1865-1926-cı illər) olmuşdur. Məqsədi üzv ölkələrdə valyuta sisteminin pul vahidi kimi müəyyən edilməsi idi. Sonra, 1922-ci ildə çağırılmış Genuya konfransı qızıl-valyuta standartının yaradılmasını rəsmiləşdirdi. 1944-cü il Bretton Vuds konfransı və sazişi isə müvafiq valyuta sisteminin əsasını qoydu. Yamayka valyuta sazişi Beynəlxalq Valyuta Fondunun nizamnaməsində dəyişiklik etdi və müasir dünya valyuta sistemini yaratdı. Onu da qeyd etmək ki, regional qruplaşmalar çərçivəsində də valyuta sazişləri bağlanırdı. Valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri valyuta tənzimlənməsində dövlət tərəfindən beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatlarının aparılması qaydalarının reqlamentləşdirilməsidir. Valyuta tənzimlənməsi milli, dövlətlərarası və regional səviyyədə həyata keçirilə bilər. Valyuta tənzimlənməsinin birbaşa forması qanunvericilik aktları vasitəsilə, dolayısı valyuta tənzimlənməsi isə bazarm iqtisadi agentlərinin davranışına iqtisadi, o cümlədən maliyyə-kredit üsulları ilə təsir göstərmək yolu ilə həyata keçirilir.

Valyuta siyasətinin əsasən aşağıdakı formalarını fərqləndirmək olar: diskont (uçot), deviz siyasəti, valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası, valyuta məhdudlaşdırmaları, valyuta dönərliyi dərəcəsinin tənzimlənməsi, valyuta məzənnəsi rejimi⁴.

Diskont (uçot) siyasəti - mərkəzi bankların dövlət iqtisadiyyatının tənzimlənməsinə yönəldilmiş pul-kredit siyasətinin formalarından biridir. Ölkədə kredit həcminə, tədiyyə balansı vəziyyətinə, valyuta məzənnəsinə və bütün bunların nəticəsində isə iqtisadiyyata təsir göstərmək üçün uçot dərəcələrinin rəsmi aşağı salınması və ya yüksəldilməsi vasitəsilə istifadə edilir. Faiz dərəcələrinin yüksəldilməsi, pul-kütləsi və kredit həcmnin məhdudlaşdırılması, tədiyyə balansının yaxşılaşdırılması üçün xarici kapitalın (qısamüddətli) ölkəyə axınının stimullaşdırılması, valyuta ehtiyatlarının qorunması və valyuta məzənnəsinin

⁴ 3.Ф.Мамедов” Деньги,кредит,банки”,Баку 2008, s.312

dəstəklənməsi məqsədi daşıyır. Faizlərin aşağı salınması («ucuz pul» siyasəti) kredit ekspansiyasını təşviq edir və ölkəyə daxil olan kapitalın həcminə mənfi təsir edir. Müasir mərhələdə diskont siyasətin səmərəliyi müəyyən qədər azalmışdır. Bu, hər şeydən əvvəl daxili və xarici məqsədlər arasında olan ziddiyyətlərlə əlaqədardır. Əgər faiz dərəcələri konyukturanı canlandırmaq üçün aşağı salınırsa, bu, kapitalın xaricə axmasına səbəb olur, ödəniş balansına mənfi təsir göstərir. Faiz dərəcələrinin tədiyə balansının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə yüksəldilməsi isə iqtisadiyyatın durğunluq vəziyyətində olarsa, ona mənfi təsir edir. Diskont siyasətinin hər hansı nəticə verməsi ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsindən asılıdır. Lakin qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcələri heç də həmişə kapital hərəkətini müəyyən etmir. Aparıcı dövlətlərin diskont siyasəti bəzən rəqib dövlətlərin vəziyyətinə mənfi təsir edir, çünki sonuncular milli mənafeyə uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq birincilərin yeritdiyi siyasətə uyğunlaşmağa məcbur olurlar.

Deviz siyasəti-dövlət orqanları tərəfindən valyuta bazarına müdaxilə etməklə xarici valyutanın alınıb-satılması yolu ilə milli valyutanın məzənnəsinə təsiretmə üsuludur. Milli valyutanın məzənnəsinin yüksəldilməsi məqsədilə mərkəzi banklar xarici valyutanı satır, aşağı salmaq məqsədilə isə valyutanı satın alırlar. Deviz siyasəti, başlıca olaraq göstərilən valyuta müdaxiləsi şəklində, yəni milli valyuta məzənnəsinə tənzimləmək üçün xarici valyutanın alınıb-satılması əməliyyatları ilə həyata keçirilir. Bu əməliyyatların əsas fərqləndirici cəhəti, tətbiq edildiyi qısa müddət ərzində iri miqyasda olmasıdır. Valyuta müdaxiləsi rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları yaxud da mərkəzi bankların milli valyutada banklararası «svop» razılaşmaları üzrə qısamüddətli qarşılıqlı kreditləri hesabına həyata keçirilir.

Valyuta müdaxiləsi siyasəti hələ XIX əsrdə tətbiq edilməyə başlanmışdır. Qızıl monometalizm ləğv edildikdən sonra bu əməliyyatlar genişləndi. 1929-1933-cü illərdə «böyük depressiya» dövründə mərkəzi banklar valyuta dempinqinə təsir göstərmək üçün öz valyuta məzənnələrini aşağı salmaq məqsədilə valyuta intervensiyasını tətbiq edirdilər. Valyuta siyasətinin mühüm formalarından biri valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasının təmin olunmasıdır. Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası valyuta

ehtiyatlarının tərkibində beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxiləsini aparmaq və valyuta itkilərinin qarşısını almaq yolu ilə valyuta ehtiyatlarının strukturunu tənzimləmək sahəsində dövlətlərin, bankların, transmilli şirkətlərin yeritdiyi siyasətdir. Bu siyasət adətən qeyri-sabit valyutaların satılması və sabit valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Ölkələr xarici ödəmələrlə müvazinəti təmin etmək üçün müxtəlif tədbirlərə əl atırlar. Sərbəst dəyişən məzənnə sistemində xarici müvazinət valyuta məzənnələrinin tələb və təklif şərtlərindən asılı olaraq sərbəst dalğalanması ilə təmin edilir. Elastikliyə malik məzənnə sistemində valyuta məzənnələri sərbəst dəyişmədiyi üçün xarici müvazinət, onun hökumət qərarı ilə dəyişdirilməsi yolu ilə təmin edilir. Elastikliyə malik olan sabit məzənnə sistemində xarici müvazinətin təmin olunmasında yuxarıda gördüyümüz kimi ən təsirli tədbir valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsidir. Bu sistemdə digər tədbirlər kompleksi ilə yanaşı dövlətlər qəbul etdiyi qərarla milli valyutanın xarici alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır (devalvasiya) və ya yüksəldir (revalvasiya)⁵.

Devalvasiya - milli pul vahidinin qiymətdən düşməsi deməkdir və öz ifadəsini onun məzənnəsinin xarici valyutalara və ya beynəlxalq hesab vahidinə (keçmişdə qızıla) nisbətən aşağı salınmasında tapır. Devalvasiya sərbəst dəyişən valyuta məzənnəsi sistemində bazarda hər gün kortəbii olaraq özünü göstərir və milli valyuta məzənnəsinin xarici valyutaya nisbətən dəyişməsi vaxtaşırı olaraq rəsmən təsdiq edilir. Devalvasiya ölkənin tədiyə balansına ciddi təsir göstərir, bu təsir devalvasiyanı həyata keçirən ölkə ilə digər ölkələrdəki tələb və təklifin vəziyyətindən asılıdır. Devalvasiya edildiyi zaman xarici valyutalara nisbətən ixrac qiymətləri aşağı düşür. İxrac malları qiymətinin azalması ilə əlaqədar olaraq ölkə mallarına xarici tələb artır. Bu tələb artımı, ixrac malları qiymətlərinin devalvasiyadan əvvəlki səviyyəyə doğru apardığı halda, idxal mallarının bahalaşdığı üçün idxal tələbi məhdudlaşır. Bu yol ilə xarici ticarət balansının müvazinəti təmin edilir. Bununla yanaşı devalvasiya xarici ticarət şərtlərini ölkə ələhinə çevirə bilər. Çünki devalvasiya ümumiyyətlə, ixrac malları ilə qiymətləri aşağı salmaqla, idxal qiymətlərini yüksəldir. Bu vəziyyət ixracatı

⁵ A.M.Məhərrəmov, H.H.Aslanov "Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi", Bakı 2008, s.126

idxalatdan daha çox olan ölkələrdə açıq şəkildə görünür. Yəni artan ixracat dünya bazarı qiymətlərini aşağı saldığı halda, azalan idxalat eyni şəkildə qiymətləri azalda bilmir. Devalvasiyanın məqsədi tədiyə balansındakı kəsiri ləğv etməkdir. Bunun üçün daxili qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi vacibdir. Daxili qiymətlər yüksəldiyi təqdirdə ixrac mallarının ucuzluğu aradan qalxır. Nəticədə idxal malları daxili mallara nisbətən bahalı olmaqda uzun müddət davam edə bilməz. Devalvasiyanın müvəffəqiyyəti daxili qiymətlərin səviyyəsindən, onun sabit saxlanmasından asılıdır.

Revalvasiya - hökumətin qərarı ilə milli valyutanın xarici valyutaya nisbətən məzənnəsinin yüksəldilməsidir. Belə tədbir adətən sabit məzənnə sistemində tətbiq edilir. Lakin sərbəst məzənnə sistemində dövlət öz ehtiyatlarını artırmaq üçün davamlı olaraq valyuta bazarlarından valyuta satın alır və yaxud xaricə kapital axınına icazə verir və bu yol ilə valyutaya tələbi artırır. Revalvasiya daxili qiymətləri yüksəldərək ixracatı azaldır, xarici malların qiymətlərini aşağı salaraq idxalı artırır. Başqa sözlə revalvasiya ixrac malları qiymətlərini xarici valyuta ilə yüksəldir. İdxal mallarının qiymətləri xarici valyuta ilə ucuzlaşdırır. Bunun nəticəsində ölkənin tədiyə balansının müsbət qalığı azalır. Revalvasiya ixracat həcmi, ölkəyə kapital daxil olmasını, müvafiq ehtiyatları və daxili tələb səviyyəsini azaldır. Bu yol ilə ölkədə məşğulluq, qiymət səviyyəsi aşağı düşür. Məlum olduğu kimi respublikanın daxili valyuta bazarının fəaliyyəti ölkənin iqtisadi inkişafını o cümlədən maliyyə bazarının formalaşması kimi qiymətləndirilir. Ölkə rezidentlərinə Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qayda və məqsəddə uyğun olaraq xarici valyutanı daxili bazarda sərbəst şəkildə alıb-satmaq hüququ verilir.

Xarici valyutanın alqı-satqısı Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq olunan formada müvəkkil bankların iştirakı ilə yerinə yetirilir. Valyutaların alqı-satqısı bilavasitə banklar arasında mərkəzi bank tərəfindən müəyyən olunmuş şərtlərlə fəaliyyət göstərən valyuta birjaları vasitəsilə də həyata keçirilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, xarici valyutanın alqı-satqısı bilavasitə müvəkkil bankların iştirakı ilə həyata keçirilir.

Ümumən qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dövlətin apardığı valyuta siyasəti beynəlxalq təsərrüfat münasibətləri sistemində iqtisadiyyatın tarazlığını təmin etmək,

beynəlxalq ödənişləri konkret bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ödəmə balansını tənzimləmək məqsədi ilə yerinə yetirilən tədbirlər məcmusu hesab olunur. Valyuta siyasəti beynəlxalq valyuta əlaqələrində ilk növbədə dövlətin maraqlarının müdafiəsi, eləcə də iqtisadi baxımdan təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəldilməlidir.

1.2.Valyuta siyasətinin iqtisadi artıma təsir imkanları

İqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti davamlı iqtisadi inkişafın, iqtisadi artımın təmin edilməsinə, işsizlik səviyyəsinin və inflyasiyanın azaldılmasına, ödəniş balansının müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir. Pul siyasətinin tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti xarici və milli valyutada aktivləri tarazlaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilir. Bu siyasət hər şeydən əvvəl, respublikada inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün valyuta məzənnəsindən istifadə edilməsinə yönəldilmişdir. Həyata keçirilən valyuta siyasəti həm də valyutə bazarlarının və kommersiya fəaliyyətində valyuta risklərinin tənzimlənməsinə kömək etməlidir. Bu məqsədlə həyata keçirilən pul siyasəti və onun tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti nəticəsində respublikamızda inflyasiyanın sürəti aşağı səviyyədə saxlanılmış, manatın məzənnəsi sabitləşdirilmiş və onun bütün xarici valyutalara nisbətdə daxili dönərliyi təmin edilmiş, valyuta bazarının bütün səqmentləri inkişaf etdirilmişdir.

Valyuta sahəsində mövcud olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta hesabları açmalarına, onların valyuta əməliyyatları aparmalarına müstəqillik verilmişdir. Valyuta münasibətləri özlüyündə nisbi müstəqilliyə malik olub, tədiyyə balansı, valyuta məzənnəsi vasitəsi ilə həyata keçir. Valyuta münasibətləri müxtəlif dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin və onların arasındakı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsində əsas rol oynayır⁶.

Valyuta məzənnəsinin sabitliyini qorumaq hər bir dövlətin həyata keçirdiyi valyuta siyasətinin əsas məqsədlərdən biri hesab olunur. Valyuta məzənnəsi hər hansı

⁶ R.Həsənov "İqtisadi siyasət: Metodologiya və praktika" Bakı 2009, s.116

bir ölkənin milli pul vahidinin başqa ölkələrin milli pul vahidlərində ifadə olunmuş qiymətinə deyilir. Valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında və ya dövlət tərəfindən təyin edilə bilər. Əksər hallarda valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında formalaşır, buna görə də, o, sabit rəqəm hesab olunmur, çünki valyuta bazarında olan tələb və təklif tez-tez dəyişir. Tələbin həcmi çox olduqda valyuta məzənnəsi artır, əks halda isə azalma müşahidə olunur. Valyuta məzənnəsi xüsusi xarakterə malik olan pul kateqoriyasıdır və dünya iqtisadiyyatı ilə milli iqtisadiyyat arasında olan qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir.

Müasir dövrdə müxtəlif milli iqtisadiyyatlar arasında qarşılıqlı asılılığın artması və beynəlxalq dövriyədə qızıla dəyişdirilməyən kredit pullarının tətbiq olunması nəticəsində valyuta məzənnəsi ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların inkişafının zəhəri təzahürünə çevrilir, onun yeni əmək məhsuldarlığı şəraitində iqtisadi potensialını müəyyən dərəcədə əks etdirir. Valyuta məzənnəsi özünün belə bir rolu ilə istehsal sferasına güclü əks təsir göstərir. Valyuta məzənnəsinin bir iqtisadi göstərici kimi beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində əhəmiyyətli rolu var. Belə ki, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ixrac və idxal edilən malların qiymətinə, milli istehsalın dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.⁷

Valyuta məzənnəsinin formalaşmasına bir sıra amillər təsir göstərdiyi kimi, valyuta məzənnəsinin səviyyəsindəki dəyişikliyin özü də bir sıra amillərə təsir göstərir. Valyuta məzənnəsinin səviyyəsi təbiidir ki,

- 1) ölkənin xarici ticarətinə;
- 2) milli əmtəələrin rəqabət qabiliyyətinə (dünya bazarında);
- 3) kapital axınına;
- 4) pul dövriyyəsinə;
- 5) ümumiyyətlə bütün təkrar istehsal prosesinə təsir edir.

Bunu bir az geniş şəkildə izah edək. Belə ki, valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsi onu göstərir ki, xarici valyutaya çevrilərkən müəyyən məbləğ milli valyuta indi əvvəlkinə nisbətən az miqdar xarici valyutayı ifadə edir və əksinə, hər vahid xarici

⁷ A.Ş.Şəkərliev "Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər" Bakı-2009

valyutaya daha çox yerli valyuta əldə etmək olar. Bu halda xarici ixracatçı öz valyutasında əvvəlki məbləği əldə etmək üçün bu ölkə valyutası ilə ixracın qiymətini artırmağa məcbur olur. Bu, ixraca gedən malın bütün istehsal xərclərinin ödənilməsi və müəyyən mənfəət əldə edilməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır. Lakin idxal qiymətlərinin belə qaldırılması ixrac miqdarının azalmasına səbəb olur. Çünki bir tərəfdən, həmin malın yerli istehsalçıları arasında rəqabət artır, digər tərəfdən isə yerli əvəzedici malların istehsalına keçilməsi ehtimalı yaranır. Eyni zamanda, ixrac qiymətlərinin lazımı qədər artırılma bilməməsi həmin malın bu ölkəyə qayıtmasını qeyri-rentabelli edir. Milli valyutanın ucuzlaşması eyni zamanda idxalı əvəz edən sahələrin inkişafını stimullaşdırır. Valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsi milli valyuta ilə malların real məbləğini azaldır, xarici valyutada ifadə olunmuş xarici borcların yükünü ağırlaşdırır.

Ölkədə mənfəət, faiz, dividend şəklində xarici investorların gəlirlərinin xaricə aparılması əlverişsiz olur. Eyni zamanda valyutası ucuzlaşan ölkədə ixracın artmasına stimül çoxalır. Milli valyuta məzənnəsi yüksəldikdə isə daxili qiymətlərin rəqabət gücü artır, ixracın səmərəliliyi azalır. Bunlar isə ixrac sahələri və milli istehsalın gələcəkdə azalmasına gətirib çıxara bilər, idxal isə əksinə, genişlənir. Ölkəyə xarici kapitalın axını artır, xarici investisiyalar üzrə mənfəətin xaricə aparılması artır. Beynəlxalq borcların xarici valyuta ilə ifadə olunmuş hissəsinin real məbləği azalır. Valyutanın daxili və xarici ucuzlaşması, yəni onun məzənnəsi ilə alıcılıq qabiliyyəti arasındakı fərq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əgər pulun daxili inflyasiya xarakterli qiymətdən düşməsi valyuta məzənnəsinin azalmasından sürətlidirsə, digər eyni şərtlər daxilində mal idxalı artırılır. Əgər inflyasiya nəticəsində valyutanın xarici alıcılıq qabiliyyəti onun daxili alıcılıq qabiliyyətindən sürətlə aşağı düşərsə, xarici rəqiblərin bazardan sıxışdırılıb çıxarılması məqsədilə valyuta dempinqi, yəni malların orta dünya qiymətlərindən ucuz qiymətlərlə kütləvi ixracı üçün şərait yaranır. Valyuta dempinqi üçün aşağıdakılar xarakterikdir⁸:

⁸ A.M.Məhərrəmov, H.H.Aslanov "Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi", Bakı 2008, s.130

1. İxracatçı malları inflyasiyanın təsiri ilə daxili bazarda yüksəlmiş qiymətlərlə satın alaraq, onu xarici bazarda daha sabit valyuta ilə orta dünya qiymətlərindən aşağı qiymətlərlə satır.
 2. İxrac qiymətlərinin azalma mənbəyi əldə edilmiş daha sabit xarici valyutanın ucuzlaşması milli valyutaya çevrilməsi zamanı meydana çıxan fərkdir.
 3. Malların kütləvi ixracı ixracatçılar üçün ifrat mənfəət təmin edir.
- Dempinq qiyməti istehsal qiymətindən və ya maya dəyərindən aşağı da ola bilər. Lakin ixracatçılar üçün həddən artıq azaldılmış qiymət əlverişli deyildir. Çünki, malların xarici rəqiblərə təkrar ixracı nəticəsində milli mallara rəqabət çoxala bilər.
4. Məlumdur ki, valyuta dempinqi ölkələr arasında ziddiyyətləri artırır, nələrə ənənəvi əlaqələrinə xələl gətirir, rəqabət mübarizəsini kəskinləşdirir.

Valyuta dempinqini həyata keçirən ölkədə ixracatçıların mənfəəti artır, lakin daxili qiymətlərin artması nəticəsində əhəlinin rifah səviyyəsi pisləşir. Dempinq subyektivi olan ölkədə isə ucuz xarici malların rəqabətinə davam gətirməyən iqtisadiyyat sahələrində inkişaf zəifləyir, işsizlik çoxalır. İxracatçı firmalar valyuta dempinqindən xarici rəqiblərini boğmaq üçün geniş istifadə etməyə çalışırlar. Valyuta məzənnəsi artan ölkədə, möhtəkir xarici kapitalın axıb gəlməsi nəticəsində borc kapitalı və xarici investisiya məbləğləri müvəqqəti çoxala bilər ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və büdcə kəsirinin ödənilməsi üçün istifadə edilə bilər. Kapitalın xaricə axması isə, onun çatışmazlığına, investisiyaların məhdudlaşmasına, işsizliyin artmasına səbəb ola bilər. Beləliklə, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ümumi milli məhsulun xarici bazarlarda satılan hissəsinin ölkələr arasında yenidən bölüşdürülməsinə təsir edir. Üzən valyuta məzənnəsi şəraitində məzənnə nisbətinin qiymət mexanizminə və inflyasiya prosesinə təsiri artır.⁹

Təcrübədən məlum olur ki, valyuta siyasəti ilə ölkənin iqtisadi artım tempi arasında qarşılıqlı asılılıq vardır və məhz bu asılılığın təhlilinə əsasən valyuta siyasətinin daha effektiv formasından istifadə etmək lazımdır.

⁹ Международная научная конференция “Инновационная экономика” Казань 2014.

1.3.İqtisadi artımı dəstəkləyən valyuta siyasətindən istifadə üzrə dünya təcrübəsi

Hal-hazırda beynəlxalq təcrübədə valyuta siyasətinin əsasən aşağıdakı formalarında istifadə edilir: Diskont siyasəti; deviz siyasəti və onların müxtəlif növləri-valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası, valyuta məhdudiyyətləri–valyuta əməliyyatlarının inzibati tədbirlər və qanunverici aktlarla qadağan olunması və ya limitləşdirilməsi;valyutanın dönərlilik dərəcəsinin tənzimlənməsi, valyuta məzənnəsi rejimi, devalvasiya (milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin məqsədyönlü ucuzlaşdırılması), revalvasiya (milli valyutanın məzənnəsinin qaldırılması).

Diskont siyasət - bir tərəfdən beynəlxalq kapitalın hərəkətinə, digər tərəfdən isə daxili kreditin, pul kütləsinin, qiymətin, məcmu tələbin dinamikasına təsir yolu ilə valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının tənzimlənməsinə yönəldilmiş mərkəzi bankın faiz dərəcəsini dəyişməsidir. Məsələn, tədiyyə balansının passiv saldosu zamanı faiz dərəcəsinin artırılması faiz dərəcəsinin aşağı olduğu ölkələrdən kapital idxalını stimullaşdırır və milli kapitalın ixracını zəiflədə bilər ki, bu da tədiyyə balansının vəziyyətinin yaxşılaşmasına və valyuta məzənnəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq. Rəsmi faiz dərəcəsini aşağı salaraq, mərkəzi bank valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının aktiv saldosunun azaldılması məqsədi ilə milli və xarici kapitalın azaldılmasını nəzərdə tutur. Müasir şəraitdə beynəlxalq təcrübədə diskont siyasətin effektivliyi aşağı düşmüşdür. Bu hər şeydən əvvəl onun daxili və xarici məqsədləri arasındakı ziddiyyətdən irəli gəlir. Əgər faiz dərəcələri konyukturanın canlanması məqsədilə aşağı salınırsa və kapitalın azalmasına səbəb olursa, deməli tədiyyə balansına mənfi təsir edir. Əgər faiz dərəcəsinin artımı iqtisadiyyatın durğunluq vəziyyəti zamanı tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişsə, bu zaman iqtisadiyyata mənfi təsir edir. Diskont siyasətin səmərəliliyi xarici kapitalın ölkəyə axınından asılıdır, lakin qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcələri həmişə kapitalın hərəkətini müəyyən etmir. Kapitalın və kreditin beynəlxalq tənzimlənməsi diskont

siyasətin tədiyyə balansına olan təsirini də zəiflədir. Buradan diskont siyasətin qısamüddətliyi və nisbətən aşağı səmərəliliyi ortaya çıxır.

Aparıcı ölkələrin, ilk növbədə isə ABŞ-ın diskont siyasəti digər rəqiblərə mənfi təsir edir. Bu ölkələr milli maraqlarının əksinə faiz dərəcələrini yüksəltməyə və aşağı salmağa məcbur olurlar. Nəticədə, periodik olaraq faiz dərəcələri müharibələri alovlanır. 30-40-cı illərdə mərkəzi banklar Keynsçilərin təkliflərinə uyğun olaraq “ucuz pullar”, yəni aşağı faiz dərəcəli siyasət həyata keçirmişlər. Beləliklə, yeni faiz dərəcələri İngiltərə bankında 1932-1952-ci illər arasında 2%, ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemində (FES) isə 1937-1948-ci illər arasında 1% həcmində saxlanılmışdır. 50-ci illərdən bir sıra amillərin təsiri altında diskont siyasətin aktivləşdirilməsi baş verir. Bu amillər aşağıdakılardır: valyuta dönərliliyinin daxil edilməsi, beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin liberalizasiyası, Avropa valyuta bazarının inkişafı, kapitalın, həmçinin ölkələr arasında neft dollarlarının sürətlənməsi.

Deviz siyasəti- dövlət orqanları tərəfindən xarici valyutanın alqı-satqı yolu ilə milli valyuta məzənnəsinə təsiri metodudur. Milli valyuta məzənnəsinin artırılması məqsədi ilə mərkəzi bank onu satır, azaldılması məqsədi ilə isə milli valyutaya mübadilə ilə xarici valyutanı alır. Deviz siyasəti əsasən valyuta müdaxiləsi formasında həyata keçirilir, yəni xarici valyutanın alqı-satqısı yolu ilə milli valyuta məzənnəsinə təsir məqsədi daşıyan mərkəzi bankın valyuta bazarındakı əməliyyatlara müdaxiləsi başa düşülür.

1929-1933-cü illər dünya iqtisadi böhranı zamanı mərkəzi banklar valyuta dempinqinə yardım etmək üçün öz valyuta məzənnələrinin aşağı salınması məqsədini daşıyan valyuta müdaxiləsindən istifadə etmişlər. Valyuta müdaxilələrinin həyata keçirilməsinin maddi bazası kimi 30-cu illərdə ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Kanada və başqa ölkələrdə yaradılmış valyuta stabilləşdirilməsi fondları çıxış etmişdir. Bu fondlara-valyuta məzənnəsinin tənzimləmək məqsədilə valyuta müdaxilələrindən istifadə edən, qızıl, xarici və milli valyutalar ilə olan dövlət fondları aid edilir. Müasir şəraitdə bu fondların təyinatı və rolu ayrı-ayrı ölkələrdə əsas xüsusiyyətlərə malikdir. Fransada bu hədəf fondu rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları səviyyəsində müəyyən

olunur. Fransa bankı öz müdaxilə əməliyyatlarının xarakter və miqyasını açıqlamamaq üçün bu fondun ölçüləri haqqında məlumatlar nəşr etdirmir. ABŞ-da valyuta stabiləşdirilməsi fondu öz real məğzini itirmişdir, belə ki, federal ehtiyat bankları valyuta müdaxilələrini əsas etibarilə “svop” müqavilələri əsasında xarici ölkələrin mərkəzi banklarının kreditləri hesabına həyata keçirirlər. Böyük Britaniyada valyuta stabiləşdirilməsi fondları hal-hazırda ölkənin bütün qızıl-valyuta ehtiyatlarını birləşdirir. Deviz siyasəti ancaq müvəqqəti və məhdud miqyasda valyuta məzənnəsinə təsir edir. Əgər məzənnə formalaşdırılmasının bazar amilləri dövlət tənzimlənməsindən güclüdirsə, o zaman valyuta müdaxiləsinə çəkilən xərclər heç də həmişə valyuta məzənnəsi stabilliyini təmin etmir. Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası-beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxilələrini həyata keçirmək və valyuta itkilərindən qorunmaq məqsədi ilə dövlətlərin, bankların və TMK-ların valyuta ehtiyatlarının onların tərkibinə müxtəlif valyutaları daxil etmək yolu ilə strukturunun tənzimlənməsinə yönəldilmiş siyasətidir. Bu siyasət qeyri-sabit valyutaların satılması və daha sabit, həmçinin beynəlxalq hesablaşmalar üçün vacib olan valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Bretton-Vuds razılaşmasına əsasən ölkələr dollara nisbətə bazar məzənnəsi əsasında BVF-də milli valyuta məzənnəsini möhkəmləndirdilər və rəsmi qızıl qiymətinə uyğun olaraq valyutanın qızıl tərkibini müəyyənləşdirdilər. Fondun üzv dövlətləri öhdəlik göturdülər ki, bazarda öz valyutalarının məzənnələrinin paritetdən $\pm 1\%$ yuxarı yayınmasına yol verməsinlər. Möhkəmləndirilmiş məzənnə rejimi zamanı periodik olaraq valyuta ziddiyyətlərini kəskinləşdirən valyuta təhrifləri-rəsmi və bazar məzənnələrinin uyğunsuzluğu baş verirdi. Bretton-Vuds sisteminin böhranı nəticəsində bazar tələbi və təklifinin təsiri altında nisbətən sərbəst tərəddüd edən üzən valyuta məzənnələri rejimi təqdim olundu. 1971-ci ilin avqustunda xarici ölkələrin mərkəzi bankları üçün dolların qızıla mübadiləsinin dayandırılması nəticəsində ölkələrin əksəriyyəti üzən valyuta məzənnəsi rejiminə keçdilər. Valyuta siyasətinin formalarından biri də təsbit olunmuş və üzən valyuta məzənnələri arasında aralıq mövqe tutan ikiqat valyuta bazarıdır. Bu forma 70-ci illərin əvvəllərindən Belçika, Fransa və İtaliyada təqdim olunmuşdur. Onun əsas

mahiyyəti valyuta bazarını iki hissəyə bölməkdir: kommersiya əməliyyatları və xidmətlərinə görə rəsmi valyuta məzənnəsi tətbiq olunur; maliyyə əməliyyatlarına görə isə (kapitalın, kreditin hərəkəti vəs.) bazar məzənnəsi tətbiq olunur. Kommersiya əməliyyatları üzrə azaldılmış məzənnə əmtəə ixracının stimullaşdırılması və tədiyyə balansının tarazlığı üçün istifadə olunur.

Valyuta siyasətinin hər bir dövlətin eyni zamanda milli valyuta strategiyasının formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi valyuta böhranlarının qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynaması ilə də səciyyələnir. Belə ki, müasir qloballaşma şəraitində milli valyutaların zaman-zaman iri möhtəkirlərin hücumlarına məruz qalması, valyuta böhranının axın şəklində yayılması prosesi açıq-aydın müşahidə olunmaqdadır. Bu proseslər ölkədəki sabitliyi çox asanlıqla poza bilər, bu kimi mənfi halların qarşısını valyuta siyasəti nəticəsində almaq olur. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə valyuta siyasəti, əsasən, pulun alıcılıq qabiliyyətini saxlamağa və valyuta məzənnəsini sabitləşdirməyə yönəlir. Milli valyutaların məzənnəsinin sabitliyinin təmin edilməsi, yalnız beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maneəsiz genişlənməsi üçün deyil, eləcə də ölkə daxilində sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu problem tənzimlənən sabit və dəyişən valyuta məzənnəsi sistemləri tətbiq edildikdə xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Valyuta məzənnəsinə təsir göstərmək üçün mərkəzi banklar valyuta bazarına müdaxilə edir və vəziyyətdən asılı olaraq beynəlxalq ehtiyatlar müqabilində milli valyutanı alıb-sata bilirlər. Nəhəng və yüksək inkişaf etmiş ölkələrin valyutasındakı dəyişmələr, dollar və avro arasındakı nisbətin dəyişməsi zəif inkişaf edən, iqtisadiyyatı asılı olan dövlətlərin valyuta strategiyasına birbaşa təsir edir.

İnkişafda olan, zəif inkişaf etmiş ölkələrin valyuta siyasətinin əsas məqsədi inkişaf etmiş ölkələrdən valyuta-iqtisadi asılılığı zəiflətmək və milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqdır.

İnkişaf edən ölkələr öz valyuta siyasətini həyata keçirərkən tədiyyə balansının kəsrinin aradan qaldırmağa və ya azaltmağa, ixracı stimullaşdırmağa, valyuta

ehtiyatlarını artırmağa çalışır. Bu məqsədlə valyuta siyasətində aşağıdakı əsas metodlardan istifadə olunur¹⁰:

- Qəti müəyyən edilmiş və üzən məzənnə rejimlərindən istifadə etməklə, həmçinin devalvasiya və bəzən də revalvasiya yolu ilə valyuta siyasətinin tənzimlənməsi. İnkişafda olan ölkələrin devalvasiyası çox zaman məcburi xarakter daşıyır.
- Tədiyə balansının cari və maliyyə əməliyyatları üzrə valyuta məhdudiyyətlərinin müxtəlif formaları. Bu formalardan milli iqtisadiyyatların qorunması, tədiyə balansının tarazlaşdırılması məqsədilə fəal istifadə olunur.
- Valyuta ehtiyatlarına qənaət olunması məqsədilə dövlətlərarası ödəmə və klirinq razılaşmalarının bağlanması;
- Tədiyə balansının kəsrinin örtülməsi üçün valyuta qruplaşmaları, birgə valyuta fondları yaratmaq yolu ilə valyuta əməkdaşlığı və integrasiyasının inkişafı.

Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində valyuta siyasətinin aşağıdakı amilləri nəzərə alınmalıdır:

- Xarici ticarətin liberallaşdığı şəraitdə sabit valyuta məzənnəsi baş verə biləcək neqativ halların nəticələrini azaldır.
- Tədiyə balansının və ilk növbədə cari əməliyyatlar balansının tarazlaşdırılmasında valyuta məzənnəsi mühüm rol oynayır.
- Valyuta məzənnəsinin sabitliyi ona olan etibarın artması üçün əsas yaradır.

Valyuta münasibətləri ilə iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı təsirin olduğu məlum həqiqətlərdən biridir. Bununla belə, müasir iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, valyuta münasibətləri də dövlət tənzimlənməsinə məruz qalır. Valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsinin alətlərindən biri kimi valyuta siyasəti çıxış edir. Valyuta siyasəti ölkənin ümumi sosial-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla, makroiqtisadi siyasətin digər elementlərindən konkret olaraq onunla fərqlənir ki, ölkənin valyuta-maliyyə durumunu möhkəmləndirməklə, onun tədiyə və kredit

¹⁰ Y. Yusifov "Qloballaşma şəraitində valyuta siyasəti, tənzimlənməsi və nəzarəti" Azərbaycanın Vergi Jurnalı 2014, s.128

qabiliyyətini yüksək səviyyədə təmin etməklə, milli iqtisadiyyata xarici kapital axınını genişləndirməklə ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin kəmiyyətə və keyfiyyətə təkmilləşməsinə xidmət etməlidir. Valyuta siyasəti dövlət tərəfindən valyuta münasibətləri sahəsinin həm ölkədaxili müstəvisində, həm də ölkənin beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri müstəvisində ölkənin cari və uzunmüddətli inkişafının məqsəd və vəzifələri baxımından həyata keçirdiyi tədbirlər məcmusu kimi səciyyələndirilə bilər. Valyuta siyasəti valyuta münasibətlərinin bazar və dövlət tənzimlənməsinin vəhdətindən yaranır.

XX əsrin sonlarından etibarən daha da sürətlənən qloballaşma prosesləri hazırkı dövrdə böyük vüsət almışdır ki, bunu da çox vaxt dünya ölkələrinin, müxtəlif regionların qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, ümumbəşəri əhəmiyyətli problemlərin, ziddiyyətlərin meydana gəlməsi və şiddətlənməsi ilə izah edirlər. Daha konkret isə, tədqiqatçılar, ekspert və siyasətçilər müasir kapitalist istehsalı amillərinin, xüsusilə də maliyyə kapitalının ölkələrarası miqrasiyası proseslərinin kəmiyyət və keyfiyyətə, həm miqyas, həm də məzmunca daha yüksək pilləyə çıxmasını ön plana çəkirlər. Burada, gündəlik həyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsi olan elmi-texniki tərəqqini də unutmaq olmaz. Bütün bunların məntiqi və labüd nəticəsi kimi, qloballaşma bütövlükdə sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin, o cümlədən valyuta-maliyyə münasibətlərinin müasir təkamülünün ən güclü amilinə çevrilmişdir. Belə ki, qloballaşma valyuta münasibətlərinin xarakterini dəyişməklə onların valyuta bazarı vasitəsilə gerçəkləşməsi mexanizminə təsir göstərir. Deməli, milli iqtisadi, o cümlədən valyuta siyasətinin aləti olaraq valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin imkanlarına yenidən baxılmalıdır. Qloballaşmanın dünya ölkələrinin milli valyutalarına mənfi təsir kanallarından ən əhəmiyyətli aparıcı valyutaların dərin böhrana düşər olmasıdır. Dünyanın digər milli valyutalarının onlara (ABŞ dolları, avro, yapon yeni) müxtəlif cür bağlılığını nəzərə alsaq, bunu milli valyutaların dayanıqlığı üçün nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etməsi aydın olur. Həmçinin əhəmiyyətli odur ki, valyuta siyasəti və onun gerçəkləşməsi vasitələri kimi valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti konkret ölkənin dünya iqtisadiyyatındakı rəqabət mövqelərinin formalaşmasında mühüm rol

oynayır.¹¹Bu baxımdan, qeyd etmək vacibdir ki, qloballaşmaya bəslənilən qlobal ümidlər əslində özünü doğrultmur.İqtisadi tənəzzül şəraitində milli iqtisadi fəallığın həvəsləndirilməsinin müxtəlif vasitələrinə getdikcə artan sayda üz tutan dünya ölkələri beynəlxalq mövqelərinin qorunmasından ötrü valyuta siyasəti, valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin imkanlarına yenidən baxış keçirir.Məsələn, daxili bazara möhtəkir kapital axınının qarşısını alır, idxalı məhdudlaşdırır, milli valyuta məzənnəsini süni endirir, tez-tez valyuta müdaxilələri keçirir və s.Nəticədə, ölkələrarası “valyuta müharibəsi” hallarının sayı artır,miqyasları isə genişlənir.Belə ki, bir tərəfdən Yaponiya,Çin, Latın Amerikas, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri milli valyutanın dollara qarşı məzənnəsinin qalxmasına yol verilməməsindən ötrü daxili valyuta bazarlarında valyuta müdaxilələri ilə yanaşı, müxtəlif miqdar məhdudiyyətləri tətbiq edir.Digər tərəfdən isə, ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi dolların qlobal statusundan sui-istifadə edərək tez-tez çap maşınını işə salır.Labüd olaraq,tərəflər “valyuta müharibəsi” durumuna gəldilər.Belə misallar çoxdur.Belə nəticəyə gəlmək olar ki, valyuta-maliyyə axınlarının qloballaşması dünya ölkələrini milli iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi valyuta siyasəti, valyuta tənzimlənməsi və nəzarətindən istifadə imkanlarını daha dəqiq dəyərləndirməyə vadar edir.Bazarların qloballaşması maliyyə-iqtisadi böhranına baxmayaraq davam edir.Buna görə də, valyuta siyasəti, valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin imkanları qloballaşan bazarların milli işgüzar fəallığın səmərəliliyinin daha da yüksəldilməsi üçün yaratdığı potensialdan yararlanmağa istiqamətlənməlidir.

Valyuta siyasətindən istifadə üzrə dünya təcrübəsinə əsasən onu qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkədə,xüsusən inkişaf etmiş ölkələrdə,aparılan valyuta siyasətində əsas məqsəd dövlətin maraqlarının müdafiəsi,eləcə də iqtisadi baxımdan təhlükəsizliyin təmin olunması məsələləri hesab olunur.

¹¹ Y.Yusifov “Qloballaşma şəraitində valyuta siyasəti, tənzimlənməsi və nəzarəti”Azərbaycanın Vergi Jurnalı 2014, s.127

II Fəsil. Azərbaycanın valyuta siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Azərbaycanda valyuta siyasətinin başlıca inkişaf mərhələləri

1994-cü ildən etibarən ölkədə aparılan pul siyasətini beş mərhələdə qruplaşdırmaq olar.¹²(Cədvəl 1) Birinci mərhələdə (1994-1996) ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və sərt pul siyasətinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur, bu, həmin ərəfədə (1992-1994 cü illərdə) ölkədə hökm sürən obyektiv reallıqlardan irəli gəlirdi. Dünya təcrübəsi göstərir ki, mərkəzləşdirilmiş planlı sistemdən bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə önəmli makroiqtisadi göstəricilərin pisləşməsi müşahidə olunur.

Cədvəl 1. Pul siyasətinin mərhələləri və xarakterik xüsusiyyətləri.

Mərhələlər		Xarakterik xüsusiyyətləri
Birinci mərhələ	1994-1996	yüksək inflyasiya səviyyəsi, milli valyutanın dəyərdən düşməsi
İkinci mərhələ	1997-1998	sərt pul və məzənnə siyasətinin nisbətən yumşaldılması
Üçüncü mərhələ	1999-2002	pula olan tələbatın əhəmiyyətli dərəcədə artması və struktur islahatların sürətləndirilməsi
Dördüncü mərhələ	2003-2014	yeni neft erasının başlanğıcı və neft dollarlarının axını, adambaşına düşən ÜDM-un artması
Beşinci mərhələ	2014	neft erasının sonu, devalvasiyaların baş verməsi, qeyri-neft sektoruna marağın artması.

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bura daxildir: inflyasiyanın kəskin artması, milli valyutanın dəyərdən düşməsi. Bu proses keçmiş Sovet iqtifafına daxil olan ölkələrdə daha çox hiss olunurdu, buna onilliklər ərzində bu qrup ölkələrin öz ərazilərində idarəçilikdən uzaqlaşdırılmalaları və ərazilərində gedən hərbi-siyasi münaqişələrin kəskinləşməsi fonunda yaranan vəziyyət səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan üçün də səciyyəvi idi, həmin dövrdə göstərilən sahələrdə gərginlik kritik həddə çatmışdır. 1992-1994-cü illərdə ölkədə orta illik inflyasiya 1000-1200% təşkil edirdi, ölkənin milli valyutası dollara nəzərən bir neçə dəfə ucuzlaşmışdı. Eyni zamanda həmin dövrdə

¹² З.Ф.Мамедов, М.А.Аббасбейли “Особенности деятельности Центрального Банка Азербайджана” Баку 2010, с.27

inflyasiyanın yüksək səviyyəsi monetar və eləcə də qeyri-monetar amillərlə bağlı olmuşdur. Onun əsas monetar amili ondan ibarət idi ki, dövlət büdcəsinin kəsiri tam olaraq Mərkəzi bankın kreditləri ilə ödənilirdi, kommersiya banklarına isə böyük həcmdə kredit resursları cəlb etmək üçün şərait yaradılırdı, hansı ki bu da iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı üçün zəruri hesab olunurdu. Nəticədə, valyuta və pul bazarlarında spekulativ əməliyyatların miqyası genişləndi. Pul kütləsinin əsassız artımı (faktiki iqtisadi vəziyyətə və pula olan tələbə uyğun gəlmiridi) nəticədə maliyyə sisteminin dağılmasına gətirib çıxarmış və iqtisadiyyatda inflyasiya gözləntilərini gücləndirmişdir. Maliyyə sistemində mövcud olan problemlərə baxmayaraq dövlət tərəfindən atılan addımlar olduqca səmərəsiz hesab olunurdu, inkişaf səviyyəsi isə son dərəcə aşağı idi. Bu zaman hökumət və Mərkəzi Bank makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək məqsədilə radikal tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. Bu məqsədlə, BVF və Dünya Bankının yardımı ilə qısa müddətdə təcili fəaliyyət proqram işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramın həyata keçirilməsinə AR Prezidentinin 15 iyun 1994-cü il tarixində xüsusi olaraq imzaladığı "Əhalinin sosial vəziyyəti və ölkənin maliyyə vəziyyətinin sabitliyinin gücləndirilməsi tədbirləri barədə" fərmanı ilə başlanmışdır. Bu fərmanın əsas məqsədi inflyasiya dərəcəsini azaltmaq, çevik monetar və fiskal siyasət vasitəsilə manatın məzənnəsini sabitləşdirmək, eləcə də bu əsasda iqtisadi vəziyyətin bərpası üçün əlverişli makroiqtisadi mühit formalaşdırmaq idi. Atılan əsas antiinflyasiya tədbirlərindən biri o idi ki, mərkəzi bankın kreditləri vasitəsilə büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi qadağan edildi. Cari balansda yaranmış kəsirin fasiləsiz olaraq maliyyələşdirilməsi və milli valyutanın sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə ölkənin rəsmi valyuta ehtiyatlarının həcmi tələb olunan səviyyəyə çatdırılmışdır. Bütün bu tədbirlər son nəticədə davamlı makroiqtisadi mövqeyin yaradılmasına təsir göstərmişdir və sabit iqtisadi artım üçün əsas təşkil etmişdir. Beləliklə Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən sərt pul siyasəti valyuta bazarında olan gərginliklərin tamamilə aradan qaldırılmasına, hiperinflyasiyanın qarşısını almağa səbəb oldu və makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq üçün zəmin yaratdı.

Ölkəmizdə valyuta siyasəti sahəsində fəaliyyətə 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra başlanmışdır. Bu sahə ilə bağlı ilkin qərarların qəbulu 1992-ci ilə təsadüf edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1993-cü ilin avqust ayında imzaladığı fərmana əsasən 1994-cü il yanvarın ayının 1-dən etibarən manat Azərbaycan Respublikasının ərazisində yeganə ödənis vasitəsi rolunu yerinə yetirməyə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası “Valyuta Tənzimi Haqqında” qanununa əsasən aşağıdakılar respublikamızın milli valyutasına aid edilir¹³:

- tədavüldə olan, eləcə də tədavüldən çıxarılan, lakin tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının banknotları şəklində olan manatları və sikkələri;
- Azərbaycan Respublikasında banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarında olan manat vəsaiti;
- Azərbaycan Respublikasından kənarda yerləşən banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarda olan manat vəsaiti.

1997-1998-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələ (aralıq)- iqtisadiyyatın yeni inkişaf mərhələsinə keçdiyi şəraitdə sərt pul və məzənnə siyasətinin nisbətən yumşaldılması ilə xarakterizə edilir. Pul və məzənnə siyasətinin üçüncü mərhələsi 1999-cu ilin iyul ayından başlanmışdır. Bu dövrdə pula olan tələbatın əhəmiyyətli dərəcədə artması və struktur islahatların sürətləndirilməsi ilə müşayiət olunan iqtisadi artım tempini nəzərə alaraq Mərkəzi Bank "yumşaq" valyuta-pul siyasətinə keçid prosesini sürətləndirdi. Nəticədə mərkəzləşdirilmiş kreditlər üzrə faiz dərəcələri azaldıldı, manatın məzənnəsi isə idarə olunan üzən məzənnə rejimində daha çevik oldu. Deflyasiya tendensiyaalarının qarşısını almaqla və iqtisadiyyatın pul ilə təminat məsələsini yaxşılaşdırmaqla, bu tədbirlər valyuta ehtiyatlarının artımı, ixracın stimullaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmış, makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsinə təkan vermişdir. Həmin dövrdə əldə olunan makroiqtisadi sabitliyin sayəsində milli iqtisadiyyata təsir edə biləcək ciddi neqativ hallardan yayınmaq mümkün olmuşdur. XX əsrin sonlarında milli

¹³ “Valyuta tənzimi ”haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, maddə 1.

valyutada və bank sistemində stabillik müşahidə olunmuşdur, növbəti mərhələdə isə ölkədə iqtisadi artım tempi daha da sürətlə artmaqda davam edirdi.

Yeni makroiqtisadi vəziyyət ilə xarakterizə olunan dördüncü mərhələ 2003-cü ildən başlanmışdır. Dördüncü mərhələnin xarakterik xüsusiyyətlərinə aiddir: sabit iqtisadi artım tempi şəraitində, eyni zamanda ölkədə adambaşına düşən ümumdaxili məhsulun (ÜDM) əhəmiyyətli dərəcədə artması kontekstində regionlarda iqtisadi fəallığın artırılması və nəhayət yeni neft dövrünün başlanğıcı və neft dollarlarının axını, bütün bunlar ölkənin bank sisteminin qarşısında keyfiyyətə yeni və daha mürəkkəb məqsəd və vəzifələri qoymuşdur.

Hər bir müstəqil dövlət özünün milli valyuta strategiyasını formalaşdırmalıdır və məhz daxili və eləcə də xarici bazarda aparılan valyuta əməliyyatları bu strategiyaya uyğun həyata keçirilməlidir. Dövlətin valyuta siyasəti onun yürütdüyü iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərinin reallaşdırılmasına yönəldilmiş siyasətidir. Rəsmi şəkildə qəbul edilmiş nəzəri doktrinalar valyuta siyasətinin əsasını təşkil edir. Hüquqi cəhətdən valyuta siyasəti valyuta qanunvericiliyinə, yəni ölkə ərazisində və onun sərhədləri kənarında valyuta dəyərləri ilə əməliyyatların aparılması qaydalarını tənzimləyən hüquqi normalar toplusu, eləcə də valyuta normaları üzrə dövlətlər tərəfindən imzalanmış ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrlə rəsmiləşdirilir. Bu siyasətə iqtisadi artımın davamlığının təmin edilməsi, işsizlik səviyyəsinin və inflyasiya artımının qarşısının alınması, tədiyyə balansının tarazlığının təmin edilməsi daxildir.

Hal-hazırda Mərkəzi Bank ölkədə dinamik iqtisadi artım, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın dərinləşməsi və baş verən global proseslərin ölkə iqtisadiyyatına təsirinin artması şəraitində müəyyən olumuş səlahiyyətlər daxilində məzənnə sabitliyi, inflyasiya dərəcəsinin azaldılması və maliyyə sabitliyinin əldə olunmasına yönəldilmiş pul-məzənnə siyasəti yeridir.

Məzənnə sabitliyini qorumaq məqsədilə Mərkəzi Bankın aparacağı aktiv müdaxilə tədbirləri valyuta ehtiyatlarının sürətli artımına gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq valyuta rezervlərinin idarə olunması prosesində səmərəliliyin artırılması xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Qəbul olunmuş yeni investisiya siyasətinə uyğun

olaraq ehtiyatların saxlanılma məqsədlərinə uyğun olaraq idarəetmə strategiyasının seçilməsi nəzərdə tutulur, bu idarəetmə strategiyasının əsas komponenti kimi həyata keçirilmiş valyuta diversifikasiyası ehtiyatların məhz bir valyutadan asılılığının azaldılmasını və bununla valyuta ehtiyatlarının mütləq dəyərinin saxlanılmasını təmin edərək ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin daha da möhkəmlənməsinə dəstək vermiş olacaq.

Son dövrlərin təcrübəsi sübut edir ki, keçid şəraitində valyuta tənzimlənməsinin bu cür geniş miqyasda həyata keçirilməsi müsbət xarakter daşıyır və bütövlükdə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında müstəsna önəm kəsb edir. Valyuta tənzimlənməsi prosesinin əsas aləti hesab olunan Mərkəzi Bankın valyuta müdaxilələri həm milli valyutanın-manatın ABŞ dollarına nəzərən məzənnəsinin sabitliyinin təmin olunmasında, həmçinin pul kütləsinin həcminə nəzarət olunması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Yaxın gələcəkdə ölkəyə neft-qaz dollarlarının irihəcimli axınını nəzərə alaraq (TANAP və TAP kimi iri layihələrə əsasən) demək olar ki, bu zaman valyuta müdaxilələrinin önəmi daha da artacaqdır. Çünki ölkənin valyuta bazarına daxil olan böyük miqyasda maliyyə axınları şəraitində milli valyuta-manatın yüksək temple revalvasiyasına yol verməmək üçün Mərkəzi Bankın yeritdiyi aktiv valyuta müdaxiləsi əməliyyatları həlledici rol oynayacaq¹⁴.

Azərbaycan Respublikasında aparılan valyuta siyasəti, ölkədə olan iqtisadi konyukturanı nəzərə alaraq ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif xarakter almışdır. İlk növbədə əsas prioritet məsələ ölkədə iqtisadi artımın təmin olunması, əsas makroiqtisadi göstəricilərin müsbət yöndə inkişafına nail olmaq hesab olunur.

2.2. Mərkəzi Bankın valyuta siyasəti mexanizmlərinin müqayisəli təhlili

Valyuta siyasəti – valyuta bazarı, ölkənin daxili və xarici iqtisadi problemlərinin həllinə yönəlik məsələləri, valyuta tənzimlənməsi, nəzarəti, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadə, valyuta dönərliyi, beynəlxalq maliyyə qurumlarının

¹⁴ Y. Yusifov "Qloballaşma şəraitində valyuta siyasəti, tənzimlənməsi və nəzarəti" Azərbaycanın Vergi Jurnalı 2014, s.128

fəaliyyətində iştirak məsələsinə aydınlıq, ölkədaxili və beynəlxalq valyuta problemlərinin sistemli şəkildə təhlili kimi vacib məsələləri özündə ehtiva edir. Valyuta siyasətinin istiqaməti və formaları əsasən ölkənin beynəlxalq arenada valyuta-iqtisadi vəziyyəti, eləcə də dünya iqtisadiyyatı çərçivəsində baş verən dəyişikliklərlə bağlı olaraq tarazlanır. Hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas təminatı da məhz valyuta siyasətinin sağlam və səmərəli tətbiqi hesab olunur. Valyuta siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri vardır :

1. diskont siyasəti;
2. valyuta nəzarəti;
3. Kapitalın çıxışına məhdudiyyət;
4. xarici borcun idare olunması;
5. tədiyyə balansının tarazlığı;
6. daxili investisiya ehtiyacının qarşılamaq məqsədi ilə xarici investisiyanın cəlbi;
7. deviz siyasəti (valyuta müdaxiləsi) ;
8. xarici rəqabətə qarşı yerli istehsalçıların müdafiəsi (idxal əvəzliliyi istehsalın stimullaşdırma siyasəti);
9. valyuta böhranı əleyhinə görülməli tədbirlər;
10. valyuta məzənnə tarazlığının təminatı;
11. çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə;
12. ixracatçılara yönəlik stimullaşdırma siyasəti;
13. valyuta rezervlərinin yığılması;
14. qızıl-valyuta ehtiyatları diversifikasiyası və valyuta bazarının optimal strukturu;
15. iqtisadiyyatda dollarlaşmanın qarşısını almaq;

Valyuta siyasəti daxilə xarici valyutaya mövcud olan tələb-təklif əsasında realizə olunur. Valyutaya olan tələb və təklifə təsir edən tədbirləri bir neçə kateqoriyaya bölmək olar¹⁵:

1. Maliyyə tədbirləri (Mərkəzi bankın yürütdüyü emissiya siyasəti, eyni zamanda Mərkəzi Bankın valyuta bazarında iştirakı; dövlət büdcəsinin icrası ilə əlaqədar

¹⁵ N.R.Quliyev, M.M.Mahmudov "Beynəlxalq maliyyə münasibətləri", Bakı 2011, s.80

hökumətin fəaliyyəti;qeyri-rezidentlər üçün ayrılan kredit xətti; büdcə hesablarında olan qalıqların tənzimlənməsi və s.);

2.iqtisadi tədbirlər (ölkənin ixracat potensialının inkişafı və idxalı əvəz edə bilən sahələrin inkişafı);

3.inzibati tədbirlər (valyuta nəzarəti və tənzimlənməsi kontekstində birbaşa (kvota) və dolayı (gömrük məhdiyyəti));

4.sosial-psixoloji tədbirlər (dövlətin məlumat-informasiya xarakterli gördüyü işlər, iqtisadi vahidlərin valyuta sferası çərçivəsində baş verən hadisələrə yönəlik aydınlınlaşdırma siyasəti).

Valyuta siyasətinin həyata keçirilmiş nəticələrinin tam iqtisadi-statistik görüntüsü ölkənin cari tədiyyə balansında öz əksini tapır.

Azərbaycanda hələlik valyuta siyasətinin bütün kompleks tədbirlərinin realizə sxemasının sistemli formada bir orqan tərəfindən həyata keçirilməsi konkret olaraq müəyyən olunmamışdır.Valyuta siyasətinin müxtəlif məqsədləri və alətləri hökumət tərəfindən qəbul edilmiş ayrı-ayrı sənədlərdə öz əksini tapır(dövlət büdcəsinin qəbulunda, iqtisadiyyat nazirliyinin proqnozlarında, hökumət tərəfindən qəbul edilmiş ayrı-ayrı iqtisadi proqramlarda, Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasətinin əsas istiqamətlərində və s.)

AR Mərkəzi Bankı haqqında (10 dekabr 2004-cü il tarixli qanun) Qanunun 4 maddəsində qeyd olunub ki –“Milli Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir”.Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən Mərkəzi Bank öz məqsədlərinə nail olmaq üçün dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir:

5.03.Milli valyutanın-manatın xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnəsini mütəmadi olaraq müəyyənləşdirir və elan edir.

5.04. Sərəncamında olan beynəlxalq qızıl və valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir.

5.06. Hesabat ilinin tədiyyə balansını tərtib edir və ölkənin proqnoz tədiyyə balansının hazırlanmasında iştirak edir.

Valyuta məzənnə siyasəti – valyuta siyasətinin tərkibinə daxil olan bloklardan biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, fəaliyyətlərinin daxili və xarici əlaqələr şəklində olmaqla iqtisadi vahidlər 2 istiqamət üzrə hərəkət edir. Valyutaya olan tələb və təklif bərabərliyi məzənnə adlanır. Valyuta məzənnə siyasəti dünya iqtisadiyyatı ilə milli iqtisadiyyat arasında bir növ vasitəlik edir. Dünyada baş verən qloballaşma prosesi, dövlətlərarası inteqrasiya prosesinin dərinləşməsi, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə və bir-birinə bağlılıq dünya iqtisadiyyatının inkişafı kontekstində, məzənnə bir tərəfdən ciddi makroiqtisadi göstəricisi kimi qəbul edilir, digər tərəfdən isə valyuta-məzənnə tarazlığı dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet məqsədlərindən biridir. Ölkənin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyi valyuta məzənnəsinin dinamikasından asılıdır. Valyuta kursunun köməyi ilə xaricdə istehsal edilən istənilən mal və xidmətlərin qiymətini ölçmək olar. Valyuta bazarında məzənnənin 2 funksiyası var: daxili iqtisadi şərtləri və xarici iqtisadi şərtləri dəyərləndirərək, ikisi arasında tarazlığı qurmaqdır və valyuta məzənnəsi də qiymət qəbul edildiyinə görə, o zaman valyuta təklif və tələbini gerçək səviyyə tarazlığında tutmaq gərəkdir. Beləliklə məzənnə daxili qiymətlə xarici qiymət arasında əlaqəni yaradan yeganə vasitədir və ən önəmli makroiqtisadi göstəricilərindən biridir.

Məzənnə valyuta istehsal edən sektorlarla valyuta istehlak edən sektor arasında tarazlığı qoruyur və beləliklə eyni qaydayla ixrac sektoru və idxal sektorları arasında stimullaşdırma və proteksionist siyasət həyata keçirir. Başqa bir sözlə ifadə etsək, valyuta qazananlara tam qarısılığı verilmiş, valyutaya isə ehtiyacı olanlar tam dəyərini ödəyərək almış olurlar. İqtisadiyyatın durumuna təsir edən önəmli parametrlərdən biridir. Hər qiymətdə olduğu kimi burada da valyutanın defisit dərəcəsi həm istehsalçıya həm də istehlakçıya təsir etməkdədir. Necə ki, məhdud olan bir malın qiymətini aşağı tutmaq istəyi istehsalçıyı cəzalandırmaq və istehsalı daraltmaq anlamına gəlir. Məzənnə siyasəti – ölkənin ixracat potensialına və investisiya mühitinə təsir edən ən önəmli formalaşdırma tədbirlər məcmusudur (məs: tədiyyə balansının tənzimlənməsi, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatları). Məzənnə siyasətini anlamaq üçün öncə inflyasiya ilə, faiz və valyuta məzənnəsinin arasındakı əlaqələri müəyyən etmək

lazımdır. Qiymət artımı pul vahidinin məzənnəsini aşağı salır, tərsi məzənnə aşağı düşməsi qiymət artımına yol açır. Məzənnə siyasətinin fəlsəfəsi: məzənnə sabitliyi, onun dinamikasını proqnozlaşdırma bilmək; ixracatın qəbul edilə bilən rentabellik dərəcəsi və daxili bazarın qorunmasının optimal variantı. Məzənnə siyasəti makroiqtisadi tarazlığının təmin olunmasında rol və əhəmiyyəti çox vacib göstəricilərdən biridir. Bundan öncə, məzənnənin sadəcə valyuta təklif və tələbinə bağlı olmağını qeyd etdik.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillər: daxili və xarici qiymət səviyyəsi (SGP nəzəriyyəsi); xarici ticarət balansına aid statistik göstəricilər; beynəlxalq kapital hərəkətində dəyişikliklər (məs. ölkə daxilində faiz dərəcələrinin artımı: öz növbəsində milli pul vahidinin dəyərini artırır); tədiyyə balansının ayrı-ayrı maddələrində dəyişiklik (ixracat artımı, milli valyutanın güclənməsinə, bu isə öz növbəsində ölkənin beynəlxalq aləmdə rəqabət qabiliyyətliliyinə mənfi təsir göstərir); dövlət budcəsinə aid göstəricilər; xarici borc və faiz ödəmələri; dövlət budcəsinə aid göstəricilər, xarici borc və faiz ödəmələri; pul miqdarındakı dəyişmələr; Mərkəzi bankın qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi və beynəlxalq qurumların ölkə iqtisadiyyatına bağlı dəyərləndirmə notları və s.

Faiz, qiymət, gəlir kimi dəyişkənlər xəbər və ya rəsmi qurumların açıqlamalarından təsirləndiyi kimi, valyuta kurslarının da bunlardan təsirlənməsi aksiomadır. Siyasi xəbərlər bu mövzuda ön sırada gəlməkdədir. İqtisadiyyatda gedən prosesləri və valyuta kurslarındakı dəyişmələri təmin etmək üçün təməl iqtisadi göstəriciləri izləmək və araşdırmaq lazımdır. Qeyri-bazar amillər: Valyuta bazarında MB müdaxilə dərəcəsi; ölkədə siyasi vəziyyət və beynəlxalq valyuta bazarında ümumi vəziyyət və meyllər. Siyasi və psixoloji amillər də valyuta kurslarına təsir edən amillərdəndir. İqtisadi amillər, uzunmüddətli valyuta kurslarının müəyyən edilməsində çox əhəmiyyətli rol oynayır. Ancaq iqtisadi olmayan amillər də çox vaxt valyuta kurslarına da ciddi təsir edir. Bu təsir nəticəsində bəzi pullar üzərində meydana gələn münasibətlər də rol oynayır. Məsələn, İsverçə frankı etibarlı puldur. Bu da onun müəyyən bir ölçüdə qüvvətli pul olduğunu göstərir. Azərbaycanda valyuta siyasətinin

əsas vəzifələri aşağıdakılar olmuşdur: Manatın real bazar dəyərinin təminatı; dollarlaşma meylinin zəifləməsi; qızıl-valyuta rezervlərinin səmərəli istifadəsi və real valyuta məzənnəsinin istifadəsi üçün səmərəli alətlərdən istifadə.

Manatın məzənnəsi – iqtisadiyyatın sosial və iqtisadi sağlamlığının əsas indikatorlarından biridir. Azərbaycanla makroiqtisadi tarazlığının təminatı üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilir: pul tədavülünün dayanıqlığı; büdcənin tarazlığı; valyuta məzənnəsinin sabitliyi.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, yerli valyutanın-manatın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarının təşəkkül tapması sahəsində tədbirlər kompleksi həyata keçirmək vasitəsi ilə bütün iqtisadi agentlər tərəfindən əmanətlərin formalaşdırılması və sonradan bu əmanətləri məhsuldar investisiyalara çevrilmək üçün obyektiv təminat yaradır.

Xarici və milli valyutada aktivlərin gərginliyini tarazlasdırmaq məqsədilə həyata keçirilən valyuta siyasəti pul siyasətinin tərkib hissəsidir. Həmin siyasət hər şeydən əvvəl, respublikada inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyənəlməkdən üçün valyuta məzənnəsindən istifadə etməsinə yönəldilmişdir. Həyata keçirilən valyuta siyasəti həm də valyutə bazarlarının və kommersiya fəaliyyətində valyuta risklərinin tənzimlənməsinə kömək etməlidir.

Valyuta siyasətinin metodlarına gəldikdə, bu metodlar demək olar ki, pul siyasətinin metodları ilə eynidir. Valyuta siyasətinin metodları aşağıdakılardır:

1. Valyuta müdaxiləsi (milli pulla xarici valyutanın alqı-satqısı)
2. Açıq bazarda mərkəzi bankın əməliyyatları (qiymətli kagızların alqısatqısı).
3. Mərkəzi Bank tərəfindən faiz dərəcəsinin və ya məcburi ehtiyat normasının artırılıb azaldılması.
4. Valyuta mövqeyinin dəyişdirilməsi.

Valyuta müdaxiləsi Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta bazarında həyata keçirilən xarici valyutanın alqı-satqısı əməliyyatıdır. Mərkəzi Bank valyuta bazarında satışlar həyata keçirərkən özünün sərəncamında olan xarici valyuta ehtiyatlarından istifadə

edir. Açıq bazarda əməliyyatlar dedikdə əsasən mərkəzi bank tərəfindən qiymətli kağızların alqı-satqısı əməliyyatları nəzərdə tutulur. Mərkəzi Bank adətən hökumətin qiymətli kağızlarının alqı-satqısı ilə məşğul olur (əsasən banklarla), lakin bununla yanaşı özü də qiymətli kağızların emissiyasını həyata keçirə bilər. Mərkəzi Bank öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini ölkədəki iqtisadi durumu və maliyyə bazarlarının vəziyyətini nəzərə alaraq müəyyənləşdirir. Məcburi ehtiyatlar kommersiya bankları tərəfindən cəlb olunmuş depozitlərin mərkəzi bankda məcburi saxlanılan hissəsidir. Məcburi ehtiyatlar qaldırıldıqda bank sisteminin kredit vermək qabiliyyəti məhdudlaşır və beləliklə iqtisadiyyatda pul kütləsinin həcmi azalır. Mərkəzi Bank məcburi ehtiyatları azaltdıqda isə bunun əksi baş verir. Məsələn, bir fərd kommersiya bankına 1000 manat məbləğində əmanət qoyur və məcburi ehtiyat norması 1%-dir. Bu halda kommersiya bankı cəlb etdiyi məbləğin 1%-ni, yəni 10 manatını Mərkəzi Bankda saxlamalıdır. Nəticədə kommersiya bankı cəlb etdiyi 1000 manatlıq əmanətin hamısını deyil, 990 manatını kredit resursu kimi istifadə edə bilər. Mərkəzi Bank məcburi ehtiyat normasını 1%-dən 2%-ə qaldırdığı təqdirdə isə kommersiya bankı cəlb etdiyi 1000 manatlıq əmanətin yalnız 980 manatını kredit kimi verə biləcəkdir. Valyuta mövqeyi-bankların xarici valyutada olan öhdəlikləri (satın alınan) və tələbləri (satılan) arasındakı nisbətdir. Valyuta mövqeyi iki cür olur: qapalı və açıq. Öhdəliklərin və tələblərin bərabərliyi hali qapalı valyuta mövqeyi hesab edilir. Öhdəliklərin və tələblərin uyğunsuzluğu hali isə açıq valyuta mövqeyi hesab edilir. Açıq valyuta mövqeyi də iki cür olur: uzun (artıq) mövqe və qısa (kəsir) mövqe. Öhdəliklərin tələblərdən az olması isə qısa mövqe adlanır.

Respublikamızda valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyini qorumaq, onun dönərliyinin inkisaf etdirilməsi, daxili valyuta bazarının daha da inkisafının təmin etdirilməsi, həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının dairəsinin genişləndirilməsi, ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının beynəlxalq standartlara uyğun səviyyədə saxlanılması və artırılmasından ibarətdir. Valyuta siyasətinin bu və ya digər istiqamətləri Milli Bank tərəfindən həyata keçirilir. Ölkədə maliyyə sabitliyinin yaradılmasında, düzgün pul siyasətinin

aparılmasında və daxili bazarın müdafiəsinin təmin olunmasında valyuta tənziminin əhəmiyyəti böyükdür. Bununla əlaqədar olaraq 21 oktyabr 1994-cü ildə qəbul olunmuş "Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu mühüm addım oldu. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, bu sərvətlərdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqlarını və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında rezidentlər (bizim ölkənin vətəndaşları) arasında milli valyuta ilə hesablaşmalar heç bir məhdudiyyət qoyulmadan aparılır. Qeyri-rezidentlər (xarici ölkə vətəndaşları) tərəfindən milli valyutanın əldə edilməsi və ondan istifadə edilməsi isə Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalar əsasında aparılır. Milli valyutanın və milli valyutada ifadə edilmiş qiymətli kağızların rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən respublikadan çıxarılması və göndərilməsi, eləcə də gətirilməsi və göndərilməsi Mərkəzi Bankın və Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdikləri qaydada həyata keçirilir. Hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən cari valyuta əməliyyatlarının aparılması üçün heç bir məhdudiyyət yoxdur. Onlar tərəfindən kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirilir. Hüquqi və fiziki şəxs olan rezidentlər gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüququna malikdirlər. Qeyri-rezidentlər də rezidentlər kimi gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüququna malikdirlər. Onlar qanuni yolla əldə etdikləri valyuta sərvətlərini respublikadan maneəsiz köçürmək, çıxarmaq və göndərmək hüququna malikdirlər. Göstərilən hallar istisna olmaqla, valyuta sərvətlərinin qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi, çıxarılması və göndərilməsi qaydalarını Mərkəzi Bank və Dövlət Gömrük Komitəsi müəyyən edirlər. Rezident və qeyri-rezident hesablarındakı nağd vəsaitlərini müvəkkil bankların təbəçiliyində fəaliyyət göstərən mübadilə məntəqələri vasitəsilə də konvertasiya edə

bilərlər. Bu göstərilənlərlə yanaşı respublikamızda valyuta münasibətləri, digər qanunlar vasitəsilə də tənzimlənilir.

Mərkəzi Bank ölkənin bank sisteminin əsasını təşkil edir. O, bankların fəaliyyətini və pul kütləsini, eləcə də Mərkəzi valyutanın məzənnəsini tənzimləyir, banklar arasında hesablaşmaları və dövlət büdcəsinin kassa icrasını təmin edir. Mərkəzi Bankın strateji məqsədlərindən biri iqtisadiyyatın real artımına adekvat olaraq və mövcud maliyyə sabitliyinə xəta yetirmədən pul təklifinin artırılmasına monetar zəmin yaratmaqdan ibarətdir. Məzənnə siyasətinə korrektəni, uçot dərəcəsinin, məcburi ehtiyat normalarının və bankların açıq valyuta mövqeyinin dəyişdirilməsi də məhz bu məqsədə xidmət etmişdir. Respublikamızda valyuta siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri daxili valyuta bazarının inkişaf etdirilməsidir. Valyuta alqı-satqısının həyata keçirildiyi bazara valyuta bazarı deyilir. Valyuta bazarı xarici valyutanın alınması və satılması sahəsində münasibətləri səhmana salan xüsusi institusional mexanizmdir. Valyuta bazarının bəlli bir məkanı yoxdur və bu əməliyyatlar üzrə hər hansı bir yer ayrılması məcburi deyildir. Valyuta alıcı və satıcıları və ya vasitəçilərinin telefon, faks və teleks ilə bir-biri ilə əlaqə yarada bilmələri valyuta bazarının mövculugu üçün kifayətdir. Burada əqdlərin əksəriyyəti banklar arasında bağlanır. Eyni zamanda valyuta bazarı təkcə onun subyektləri arasında deyil, həm də banklar və bankların müştəriləri arasında münasibətlər deməkdir. Valyuta bazarı öz həcminə görə dünya maliyyə bazarının ən böyük tərkib hissəsidir. O, dünya maliyyə bazarının tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsində mühüm rol oynayır.

Respublikamızda valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək üçün xüsusi valyuta qanunvericiliyi mövcuddur. "Valyuta tənzimi haqqında" qanun həmin qanunvericiliyin bünövrəsini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1994-cü ilədək Azərbaycanda valyuta bazarı zəif inkişaf etmişdi, onun infrastrukturunun bir çox ünsürləri yox idi, banklararası valyuta bazarında müəssisələrin valyuta hasilatının bir hissəsinin məcburi satılması qadagan qoyulmuşdu. Həmin qanunun qəbul edilməsi respublikamızın ərazisində valyuta rejiminin liberallasdırılması üçün hüquqi baza yaratdı.

Hazırda respublikamızda özünütənzimləmə rejimində işləyən çoxseqmentli, sivil xarakterli daxili valyuta bazarı formalaşmış, valyuta bazarının operatorlarının bazarın istənilən seqmentində iştirakı sərbəstləşdirilmişdir. Mərkəzi valyutanın məzənnəsinin sabitləşdirilməsi üzrə proqram xarakterli tədbirlər sayəsində bazarda tarazlıq əmələ gəldiyinə və bu bazarın öz-özünü tənzimləyən mexanizmə çevrildiyinə görə Mərkəzi Bankın valyuta bazarındakı müdaxiləsi müntəzəm olaraq azalmışdır. Mərkəzi Bank valyuta bazarını daha da inkişaf etdirmək məqsədilə manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsinin müəyyən edilməsi mexanizmini daha da liberallasdırmaq üzrə də qəti addım atmışdır. 1999-cu ilin iyul ayının 12-dən başlayaraq, manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsinin BBVB-də formalaşan məzənnə əsasında təyin olunması mexanizmi ləğv edilmişdir. Həmin tarixdən xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnə hər gün daxili valyuta bazarının bütün seqmentlərində təyin edilmiş məzənnələrin əsasında "orta çəki" prinsipi üzrə hesablanır.

Ölkənin global maliyyə sabitliyinin əsas istiqamətlərindən biri onun tədiyyə və ticarət balansının vəziyyətidir. Mərkəzi Bankın valyuta siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də məhz ölkə ixracatının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini təmin etməkdən, yerli istehsalın dirçəlişinə və ixracın artmasına stimül verməkdən ibarətdir. Görülən işlər nəticəsində ölkəmizin olduqca yüksək tədiyyə qabiliyyəti təmin edilmişdir. 2000-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın xarici ticarət balansında müsbət meyllər müşahidə olunur. Bu da heft strategiyasının reallaşması nəticəsində bas vermişdir.

Respublikamızda valyuta siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də strateji valyuta ehtiyatlarının beynəlxalq standartlara uyğun səviyyədə saxlanılması və artırılması məqsədilə onların səmərəli idarə olunmasından ibarətdir. Ölkəmizdə strateji valyuta ehtiyatları rəsmi valyuta ehtiyatları və Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin cəmindən ibarətdir. Məlumdur ki, respublikamızda əvvəllər Vahid Valyuta Fondu mövcud idi. 10 mart 1995-ci ildə prezidentin fərmanı ilə bu fond ləğv edildi və onun qalığı (16 milyon dollar) Mərkəzi Banka verildi. Lakin ölkənin neft yataqlarının xarici

sirkətlərlə birgə islənməsindən əldə edilən mənfəət neftin satışından daxil olan valyuta vəsaitlərinin və digər gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi məqsədilə 29 dekabr 1999-cu ildə prezident fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu (DNF) yaradıldı. DNF-nin gəlirləri ölkəmizin payına düşən xam neftin və qazın satışından əldə edilən gəlirlər, bonus ödənisləri, akrhesabı ödənislər, fondun fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər və digər gəlirlər hesabına formalaşır.

Göründüyü kimi Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən valyuta siyasətinin əsas məqsədi Mərkəzi valyutanın məzənnəsinin sabitliyini qorumaq üçün onun kəskin dəyişikliklərdən mühafizəsi, manatın mübadilə məzənnəsinin müşahidə olunan inflyasiya və deflyasiya prosesinin qarşısını almaq vasitəsi kimi istifadə edilməsi, daxili valyuta bazasının daha da inkişafının təmin edilməsi, həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının dairəsinin genişləndirilməsi, manatın tam dönərliliyinə keçid üçün lazımi şəraitin yaradılması, strateji valyuta ehtiyatlarının artırılması və yerləşdirilməsi etibarlılığı və əlverişli gəlirlilik sərti ilə likvidliyini təmin etmək üçün strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsindən ibarətdir¹⁶.

Sadələnən bu istiqamətlər makroiqtisadi sabitliyin əsas tərkib hissələrini təşkil edir. Bu göstəricilərin lazımi səviyyədə olması makroiqtisadi sabitliyin olmasına şərait yaradır.

2.3. Azərbaycan valyuta siyasətinin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi

Hər bir dövlətin apardığı iqtisadi siyasətin əsas mahiyyəti və məzmunu iqtisadi artıma nail olmaqdan ibarətdir. Təbii ki, iqtisadi artıma nail olmağın yolları və vasitələri çoxdur və genişdir. Ona görə də iqtisadi artım mənbələrinin müəyyən edilməsi və modelləşdirilməsi ilə bağlı axtarışlar, tədqiqatlar aparılır və dövlətin iqtisadi artım siyasəti formalaşdırılır, makroiqtisadi inkişafın iqtisadi artıma təsir istiqamətləri

¹⁶ N.R.Quliyev, M.M.Mahmudov "Beynəlxalq maliyyə münasibətləri", Bakı-2011, s.81

müəyyən edilir. Makroiqtisadi modellərin qurulmasının əsas mahiyyəti də məhz hadisə və proseslərin düzgün əks etdirilə bilməsi üçün onların elmi nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamaqdır.

İqtisadi artım hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının səviyyəsini ifadə edir. Ona görə də hər bir ölkə iqtisadi artım göstəricilərinin artmasında maraqlıdır və çalışır ki, onun müsbət dinamikasına nail olsun. Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi, vergi-büdcə, maliyyə-pul, valyuta və sosial siyasət də ilk növbədə iqtisadi artımın əldə edilməsinə yönəldilmişdir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi artıma olduqca çoxlu sayda amillər təsir edir ki, onların da öyrənilməsi və makroiqtisadi modellərin qurulmasında mümkün qədər nəzərə alınması vacibdir.

İqtisadi artıma təsir edən xarici amillərdən biri valyuta siyasəti-valyuta məzənnələridir. Valyuta məzənnələrinin artıb-azalması iqtisadi inkişafa müxtəlif cür təsir edir. Real valyuta məzənnəsinin yüksəlməsi ölkədən xaricə kapital axınının qarşısını alır, xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdırır¹⁷.

Xarici investisiyaların cəlb olunması məsələsində dövlət tərəfindən aparılan uğurlu investisiya siyasəti nəticəsində investisiyaların həcmi xeyli artmışdır. Bunların arasında neft sektoruna ayrılan investisiyalar üstünlük təşkil etsə də, son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə aparılan stimullaşdırma tədbirləri öz bəhrəsini verməyə başlamışdır və nəticədə bu sahəyə olan iqtisadi maraq artmışdır. Qrafik 1-də 1995-2015-ci illər aralığında Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılmış xarici investisiya qoyuluşlarının həcmi illər üzrə göstərilmişdir.

¹⁷.Z.F. Məmmədov "Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi" Bakı 2012, s.35

Qrafik 1.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi

Valyuta məzənnəsinin ucuzlaşması ilə xammal ixrac edənlər üçün daha səmərəli sayılır. Valyuta məzənnəsinin artıb-azalması ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadi artıma müxtəlif cür təsir edir. Ona görə də burada birmənalı fikir yürütmək çətindir.

Valyuta bazarları günümüzün ən geniş və inkişaf etmiş olan bazarlarıdır. Bretton-Woods sistemi sonrasında beynəlxalq kapital hərəkətlərinə gətirilən limitləmələrin qaldırılması və modern texnologiya sahəsindəki yeniliklər; iş təlimatları və pul transfertlərinin kompüter terminalları, tərəflərin asanlıqla qarşı qarşıya gəlməsinə və beynəlxalq iş məsrəflərinin olduqca azalmasına imkan vermişdir. Valyuta bazarındakı fəaliyyətlərin həcmi telefon və networklar sayəsində trilyonlarla dollara çatmaqdadır. Valyuta işləri beynəlxalq ticarət və investisiya fəaliyyətləri ilə daha da inkişaf etməkdədir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra maliyyə bazarlarındakı liberalizasiya və modernizasiya fəaliyyətləriylə sürətlənən beynəlxalq maliyyə əməliyyatları, portfel investisiyalarının çeşidlənməsi və inkişafında təsirli olmuşdur.

Valyuta bazarının bu qədər yüksək həcmli və dinamik struktura sahib olması xüsusilə elastik məzənnələrin tətbiqi ilə daha da kompleks bir hala gəlməkdədir. Çünki valyuta məzənnələri iqtisadi strukturda bir çox sektora təsir etməkdədir.

Məzənnələrdəki dəyişiklik öncəliklə idxalat-ixracat səviyyəsinə, idxalat-ixracat səviyyəsindəki dəyişiklik də ÜDM-a və qiymətlərin ümumi səviyyəsinə təsir etməkdədir. Yenə məzənnələr iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərdən təsirlənərək yeni düzəlişlər aparılmasına səbəb olmaqdadır. Məzənnələrin elastik olması bir çox sektorda qeyri müəyyənliyi və ya dəyişikliyi də özü ilə birlikdə gəzəltirir.¹⁸

Məzənnənin səbəb olduğu kompleks təsir səbəbiylə dövlət tərəfindən məzənnələrə müdaxilə edilməkdədir. Dövlət prinsip olaraq; ya qısa dönmədə ortaya çıxan məzənnələrdəki hədsiz dəyişiklikləri ortadan qaldırmaq ya da iqtisadi şərtlər səbəbi ilə məzənnələri uyğun gördüyü istiqamətdə yönləndirmək üçün müdaxilə etməkdədir. Məzənnələrin olduqca qeyri-sabit olduğu dönmədə dövlətin ata biləcəyi addım, məzənnələrin sabitliyini təmin etmək üçün müdaxilə etməkdir. Çünki məzənnələrdəki sabitsizlik, xüsusilə beynəlxalq fəaliyyətlərdə iştirak riskini artıraraq ticarət həcmnin artmasını əngəlləməkdədir. Rəqabətin artdığı müasir dövrdə ticarət həcmnin daralması, ölkəni bu rəqabətdə geri salacağından dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər görülməkdədir. Dövlətin iqtisadi tarazlığı təmin etmək məqsədilə apardığı bu müdaxilələr dövlət adından MB tərəfindən həyata keçirilir. Bazardakı təklif və tələbatla eyni zamanda MB-ın apardığı müdaxilələr xüsusilə inkişaf etməmiş ölkələrdə daha çoxdur. Hətta bəzi ölkələrdə MB bazarın yerini alaraq tək valyuta alıcısı-satıcısı vəziyyətindədir. Bu cür müdaxilələrlə həyata keçirilən məzənnələrin bazar tarazlığının xaricində olduğu düşünüldüyündən bu müdaxilələrin artıq uzun müddətli olamayacağı anlaşılr. Bir ölkənin pulunun dəyərli və ya dəyərsiz olması nisbi bir anlayışdır. Çünki ölkə pul məzənnəsinin artıb-azalması; əvvəlkinə görə öz dəyərindəki və digər ölkə pul məzənnələri qarşısındakı dəyişikliklərdən qaynaqlanır. Pulun öz satınalma gücündəki dəyişiklik istehlakçı qiymət indeksi kimi ölçülərlə dəyərləndirilərkən digər ölkə pulları qarşısındakı dəyişiklik satınalma gücü tarazlığı ilə dəyərləndirilir. Məzənnələrin dəyər qazanmasının və dəyər itirməsinin nisbi fərqli üstünlükləri və zərərləri vardır. Bu

¹⁸ Л.Н.Красавина “Международные валютно-кредитные и финансовые отношения” Москва 2005, s.165

üstünlük və zərərlərdəki dəyişməyə görə məzənnələrdəki dəyişməyə qarşı lazımı iqtisadi tədbirlər alınır.

Cədvəl 2.Məzənnələrin dəyər qazanmasının və itirməsinin üstünlükləri və zərərləri.

Pulun dəyər qazanması	
Üstünlükləri	Zərərləri
❖ İstehlakçılar xarici mal və xidmətlər ucun daha az qiymət odəyərlər.	❖ Yerli firmalar xarici bazarlarda rəqabət edə bilməzlər
❖ Xarici mal və xidmət qiymətlərinin aşağı olması inflyasiyanın azaldılmasında yardımcı olur.	❖ Yerli firmalar daxili bazarda da aşağı qiymətli xarici mallar qarşısında rəqabət etmək məcburiyyətində qalırlar.
❖ Ölkə vətəndaşları ucun ölkə xarici səyahətləri ucuzlasar.	❖ Xarici turistlərin ölkəyə gəlişləri bahalasır.
❖ Yerli investorlar xarici varlıqları aşağı qiymətdən ala bilirlər	❖ Xarici investorlar ucun yerli varlıqların alınması cətinləsir.
Pulun dəyər itirməsi	
Üstünlükləri	Zərərləri
❖ Yerli firmalar ucun ölkə xarici bazarlara mal satmaq asanlasır.	❖ İstehlakçılar ucun xarici mal və xidmət qiymətləri olduqca yüksəkdir.
❖ Qiymətlərin aşağı olması səbəbiylə yerli firmalara qarşı bazarda rəqabət basqısı azdır.	❖ Xarici mal qiymətlərinin yüksək olması yasayıs məsrəflərini daha da artırır.
❖ Qiymətlərin xaricilər ucun ucuz olması səbəbiylə ölkəyə daha çox xarici turist gələ bilər.	❖ Ölkə vətəndaşları ucun ölkə xarici səyahətlər olduqca bahalasır.
❖ Ölkə sərmayə bazarı xaricilər ucun daha cazib olmağa baslaryar.	❖ Yerli firma və investorlar ucun xarici bazarlara acılma olduqca cətinləsir.

Mənbə:Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

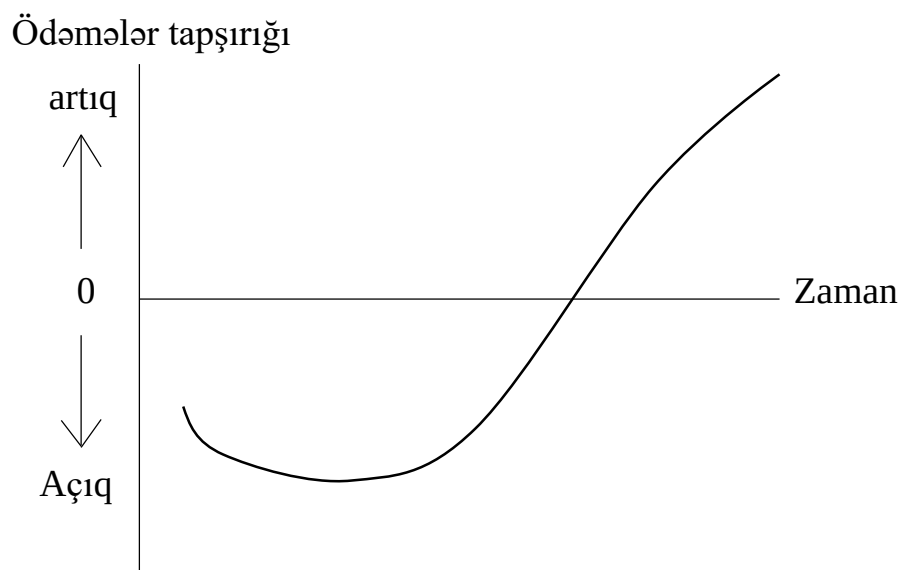
Günümüzün rəqabət dünyasında iqtisadi fəaliyyətlərin öz mənfəətlərinə görə inkişaf etməsini istəyən dünya ölkələri, pullarının digər ölkə pullarına görə artıq dəyər qazanmasını istəməirlər. Çünki ölkələr keçmişdə ticarət tarazlıqlarında ortaya çıxan neqativ nəticələri ödəmək üçün idxalatı əngəlləyici tariflər ilə ixracatı artırıcı təşviqlər tətbiq edər bildikləri halda dünya ticarətində liberallaşma məqsədli GATT prosesinin gətirdiyi Dünya Ticarət Təşkilatı (WTO), bu tətbiqatlara önəmli ölçüdə limitləmələr gətirmişdir. Beləcə, ölkələrə, dünya ticarətində üstünlük əldə etmə yolu olaraq pullarının dəyərinin azaldılması (devalvasiya) ilə əlaqədar tətbiqatlar qalmışdır. 2001-ci ilin ilk rübündə Yapon yeni dollara qarşı 8% devalvasiya edilmişdir. Bunu rəqib ölkələrdən biri olan Koreyadakı 6%-lik bir devalvasiya təqib etmişdir. Digər yandan Braziliya 9% devalvasiya həyata keçirmişdir. Bənzər şəkildə Malaziya, Tayland, Çin, Argentina və Türkiyə kimi ölkələrdə də devalvasiyalar aparılmışdır. Ölkələr üçün dünya bazarında ixracatı artırır idxalatı azaldaraq rəqabət edə bilmənin yolu devalvasiyalar olmuşdur. Ölkə pulları, sərbəst məzənnə sistemlərində bazar gücləri tərəfindən ortaya çıxarılan təklif və tələbə görə dəyər qazanıb itirərkən, sabit məzənnə sistemlərində rəsmi səlahiyyətli tərəfindən devalvasiya və ya revalvasiya edilməkdədir.

Sabit məzənnə sistemlərində ölkə pulunun digər ölkə pulları qarşısındakı dəyərinin rəsmi olaraq azaldılmasına devalvasiya, dəyərinin artırılmasına isə revalvasiya deyilir. Ancaq, revalvasiya praktikada devalvasiyaya görə çox nadir hallarda həyata keçirilir. Ölkələrin həyata keçirdiyi devalvasiya ilə xarici mal və xidmətlərin qiymətləri bahalaşarkən yerli mal və xidmətlərin qiymətləri ucuzlaşır. Beləcə, ölkənin ticarət partnyorlarından aldığı mal və xidmət miqdarının satdıqlarından daha artıq olması səbəbiylə ortaya çıxmış olan cari əməliyyatlar hesabı kəsirlərinin ödənilməsi, ticarət üstünlüklərinin artması gözlənilir. Əlavə olaraq cari kəsirlərin ortadan qaldırılmasında vergilərdə bir artımın, dövlət xərcləri və dövlət yardımlarında bir azalmanın aparılmaması, ölkə idarəçilərinə daxili siyasətdə fərqli üstünlüklər təmin edəcəyi gözlənilir. Həyata keçirilən devalvasiyaların uğurlu olması üçün lazım olan şərtlər Alfret Marshall və Abba Lerner adlı iqtisadçılar tərəfindən müəyyən edilmişdir. Marshall-Lerner Şerti (Marshall-Lerner Condition) olaraq bilinən bu formula görə;

idxal malların ölkə daxili tələb elastikliyi (e) ilə ixrac mallarının xarici tələb elastikliklərinin(e^*) cəminin birdən böyük olması lazımdır. Buna görə yerli pulun devalvasiya edilməsi ilə tədiyyə balansının bundan müsbət təsirlənməsi üçün lazımi şərtlərin formulu: $e+e^*>1$ -dir.

İdxal mallarının ölkə daxili tələb elastikliyi ilə ixrac mallarının ölkə xarici tələb elastikliyi birdən böyük olduğunda, idxal mallarının qiymətlərindəki artım ölkə daxili tələbi azaldarkən, ixrac mallarının qiymətlərindəki düşüş də ölkə xarici tələbi artıracaqdır. Beləcə, devalvasiyadan gözlənilən nəticə baş verərək tədiyyə balansında müsbət dəyişikliklər təmin edilmiş olacaqdır. Əgər Marshall-Lerner şərti keçərli deyilsə ($e+e^*<1$ isə), ödəmələr tarazlığı bundan mənfi yöndə təsirlənəcəkdir. Əlavə olaraq aparılan devalvasiya nəticəsində qiymətlərdəki dəyişimin istehlakçı tələbi üzərindəki təsirinin ortaya çıxması (vətəndaşların xarici mallardan yerli mallara və ya xaricilərin yerli mallardan xarici mallara keçidi) bir az zaman ala bilər. Qısaca qeyd etmək olar ki, bu zaman prosesində xarici ticarət üzərində mənfi dəyişikliklər müşahidə olunur. Ancaq, zamanla tədiyyə balansında yaxşılaşma yönündəki dəyişmələr qrafik 2-də görüldüyü kimi J hərfinə bənzədiyindən J əyrisi təsiri (j curve effect) olaraq adlandırılmışdır.

Qrafik 2. J əyrisi təsiri

Mənbə: К.В.Рудый “Валютная политика государства: сущность, регулирование”

Devalvasiya sonrasında ticarət mövzusu olan mal və xidmətlərin qiymətləri və istehsalı digər mal və xidmətlərin qiymət və istehsalına görə artmaqdadır. Əgər ticarət xarakterli olmayan mal və xidmətlər də xarici sektordan xammal alırsa, bunların qiymətlərində də bir artım olacaqdır. Dolayısı ilə qiymətlərdəki bu artım inflyasiyaya (adjustment inflation) səbəb olacaqdır. Əlavə olaraq qiymətlərdəki artım səbəbiylə nominal maaşlardakı artım ticarət xarakterli olmayan mal və xidmətlərin qiymətini də artıracağından bir maaş-qiymət qarşılıqlı təsirlənməsi ortaya çıxacaqdır. (Bu əsnada əgər cəmi tələbdə də eyni şəkildə bir artım olmazsa, qiymətlərdəki artım həqiqi tələbdə düşüslərə səbəb olaraq işsizliyi də artırma bilər.) Beləliklə devalvasiya ticarət mallarının qiymətini (P_t) artırarkən, inflyasiya da ticarət xarakterli olmayan malların qiymətlərini (P_n) artırır. Nəticədə P_t/P_n nisbətində bir dəyişiklik ortaya çıxır. Devalvasiya sonrasında xarici pula bağlı hesablarda dəyər artımı olarkən milli pula indeksli gəlirlərdə dəyər azalması müşahidə olunur. Valyuta ilə borclananların borcları artmaqda, yerli pul cinsindən alacağı olanların alacaqları azalmaqdadır. Yenə yerli pul dəyərindən xəzinə sadə vekseli və istiqrazı alaraq dövlətə borc verənlər də devalvasiyadan zərər görürlər. Devalvasiya səbəbi ilə ortaya çıxan bu natarazlığın bir az olsun ortadan qaldırılmasında valyuta cinsindən tutulan varlıq və hesablara dövlətin tətbiq edəcəyi vergilər, bu varlıq və hesabların cazibəsini ortadan qaldıracaq qədər yüksək olmamalıdır.

Devalvasiyanın ən önəmli risklərindən bir başqası da psixoloji təsirlərdir. Çünki aparılan devalvasiya o ölkə iqtisadiyyatının bir zəifliyi olaraq görülür. Bu dəyərləndirmə səbəbiylə ölkənin kredit dəyəri düşsə, yerli və xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına və ölkədəki investisiyalarının gələcəyinə olan inamları qırıla bilər. Əlavə olaraq həyata keçirilən devalvasiyanın uğuru ticarət partnyorlarının göstərəcəyi qarşı devalvasiyalarla da zədələnmə biləcəyindən bu mövzuya inam azalmaqdadır.

Devalvasiyanın ölkənin beynəlxalq əlaqələrinə təsirinə gəlincə aşağıdakı misala diqqət yetirək.

2015-ci ilin fevralında respublikamızda manat rəsmi olaraq 0,784 dollardan 1,05 dollara qalxdı. Sonuncu dəfə isə ölkədə devalvasiya 2015-ci ilin dekabr ayına təsadüf

edir.Həmin vaxt manat 1,05 dollardan 1,55 dollara qədər qalxmışdı. Devalvasiya faizini tapmaq üçün verilmiş valyutanı vahidə bərabər tutub, məzənnələr arasındakı fərqi köhnə məzənnəyə bölüb 100-ə vurmaq lazımdır.

Yəni, 1 dollar = 1,05 manat – köhnə məzənnə M_k

1 dollar = 1,55 manat – yeni məzənnə M_y

$$D_f = \frac{M_y - M_k}{M_k} 100\% = \frac{1,55 - 1,05}{1,05} 100\% = 50\%$$

Deməli manatın devalvasiyasının həcmi 50 % olub.Əgər digər ölkələrin valyutaları eyni vaxtda devalvasiya etməyiblərsə, onda onlar manata nisbətən bahalaşıblar. Azərbaycan ixracatçısı öz valyutasının devalvasiyası hesabına uddu,yəni,dollar hesabına daha çox manat qazandı.Çünki ixracatçı əvvəl qazandığı bir dollara cəmi 1,05 manat alırdısa, indi ,əksinə 1 dollar hesabına 1,55 manat alır.Buna devalvasiya hədiyyəsi deyilir.Lakin Azərbaycan idxalçısı əksinə, uduzdu və bu uduzma 50 % təşkil edir.Yəni, idxalçı qazandığı hər manat üçün əvvəl 0,952 dollar alırdısa(1 manat=1/1,05=0,952 dollar),indi o, hər manat üçün 0,645 dollar alır(1 manat=1/1,55=0,645 dollar).Çünki idxalçı malı dollarla alır.Azərbaycanın daxili borclusu burada devalvasiyadan udur. Çünki,öz borclarını manatla ödəyəcək, əksinə xarici borc dollarla ödənildiyindən, uduzur.

Qloballaşan dünyada ortaya çıxan iqtisadi mənfi hallar və inamsızlıq ölkədən ölkəyə keçərək ümumi iqtisadi fəaliyyətlərə təsir edə bilər.Belə ki, 1997-də ortaya çıxan böhran və həyata keçirilən devalvasiyaların təsiri Şərqi Asiya ölkələrindən başlayaraq Latin Amerikası, Rusiya və digər bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə də mənfi yöndə təsir göstərmişdir.Valyuta məzənnələrindəki qeyri müəyyənliklər ölkə daxilində və ölkələr arasında iqtisadi fəaliyyətlərə mənfi yöndə təsir göstərməkdədir. Asiya Böhranı sonrasında bir çox inkişaf etməkdə olan ölkə bu qeyri-müəyyənliyə qarşı idarəedilən dalğalanma sistemini mənimsəyərəkən,bir çox ölkə də sabit məzənnə

sisteminin sürdürmüşdür. Yaşanan yeniliklər, artıq mudaxilənin olduğu dalğalı və bağlı valyuta məzənnələrinin bazarlar tərəfindən rahatlıqla test edildiyini və bu məzənnələrin qorunmasının və ya nataraz olaraq sürdürülməsinin olduqca məsrəfli olduğunu göstərmişdir. Məsələn, ölkənin maliyyə sistemində sabitliyi müəyyən edəcək olan qiymət sabitliyini təmin etmək üçün müraciət edilən metodlardan biri ölkə pulunu, iqtisadiyyatı boyuk və inflyasiyası az olan bir ölkə puluna bağlamaqdır. Bu bağlılıq sabit məzənnə şəklində ola biləcəyi kimi sürünən tarazlıq (müəyyən edilmiş limitlər arasında dəyişə bilən) şəklində də ola bilər. Sabit və ya bağlı valyuta məzənnəsi, inflyasiyanın idarə olunmasında müvəffəqiyyətli bir strategiya olmasına baxmayaraq bəzi maliyyə böhran analizləri bu strategiyaların xüsusilə böyük miqdarda xarici borcu olan ölkələr üçün nə qədər təhlükəli olduğunu göstərir. Bağlı məzənnə rejimində uğurlu spekulasiya hücumları olduğunda yerli pulun dəyərindəki düşümlər əsasən elastik məzənnə rejimlərindəki dəyər düşümlərindən daha çox, daha sürətli və daha gözlənməyən şəkildə baş verir. Məsələn, 1994-1995 Meksika Böhranlarında Pesonun dəyəri bir neçə ay içində yarıya düşərkən Asiya Böhranından ən çox zərər görən ölkə İndoneziyanın pulu da çox qısa zamanda böhran öncəsindəki dördə bir dəyərinin altına düşmüşdür. Bu devalvasiyalar sonrasında ödəmələr tarazlığının gördüyü zərər olduqca böyükdür. Meksikada iqtisadi təsəbbuskarların xalis borc pozisiyalarında 1994-cü ilin dekabrından 1995-ci ilin mart ayına (devalvasiya öncəsi və sonrası) qədər keçən müddətdə bir neçə qat artım olmuşdur. Yenə İndoneziyada xarici borcların dəyəri devalvasiya ilə bərabər qısa zamanda 4 qat artaraq firmaların borclarını ödəyə bilmə gücünü əməlli başlı zəiflətməmişdir. Maliyyə vəsaiti olmayan firmaların balanslarındakı pozulma, bu firmaların banklara olan borclarının ödənməsini imkansızlaşdırdığından bankların balansları da pozulmuşdur. Balanslardakı bu neqativ nəticə iqtisadi daralmanı sürətləndirmişdir. Meksikada 1995-in 2-ci və 3-cü rubundə ÜDM-da 10% düşmə olarkən, İndoneziya ÜDM-unda 1998-də təxminən 15% azalma olmuşdur. Digər tərəfdən valyuta kurslarının elastik olması və bu elastikliyin ortaya çıxara biləcəyi qeyri müəyyənliyin beynəlxalq ticarət üzərindəki təsiri də dəqiq deyildir. Bununla əlaqədar aparılan bəzi nəzəri çalışmalara görə, valyuta məzənnəsi

elastikliyinə beynəlxalq ticarət həcmi üzərində neqativ təsiri varkən bəzi modellərdə valyuta məzənnəsi elastikliyinə iqtisadi fəaliyyətlər üzərində müsbət təsirinə olduğu göstərilmişdir. Hətta bəzi araşdırmalarda bu müsbət təsirin yaradılan cəmi pul riskinə bağlı olduğu göstərilmişdir. Bu iki fərqli nəzəri proqnozlar xaricində tətbiqi araşdırmalarda da bu mövzuda dəqiq nəticələrə varılmamışdır. Tətbiqi araşdırmalar əsasən seçilən perioda, istifadə olunan modelin xüsusiyyətlərinə, məzənnələrin elastiklik şəklinə və ölkələrin xüsusiyyətlərinə (inkişaf etmiş/az inkişaf etmiş) görə fərqli nəticələr verməkdədir. İnkişaf etmiş olan 18 ölkənin 1980-ci ilin yanvarından 1999-cu ilin dekabrına qədər olan perioddakı qarşılıqlı aylıq real ixracat göstəricilərinə əsaslanaraq aparılan bir araşdırmada da valyuta məzənnələrindəki dəyişikliyin real ixracat üzərində artırıcı və azaldıcı yöndə fərqli təsirlərinə olduğu tapılmışdır. Məzənnələrin elastikliyi nə qədər yüksək olarsa ixracat sektorunda mənfəətliliyin və ya zərərin ortaya çıxma ehtimalı da o qədər yüksək olacağından xarici ticarət firmalarının fəaliyyətləri bundan təsirlənir. Bəzi hallarda məzənnə elastikliyi mənfəət təsirlərinə səbəb olarkən, bəzi hallarda da müsbət təsir yaratmaqdadır. Məsələn, Avstriya, Danimarka, İtaliya, Finlandiya və İspaniya üçün kursların elastik olması ixracatlarının üzərində mənfəət təsiri ortaya çıxarkən, qarsı tərəf olan Yaponiya, Portuqaliya və Malaziya idxalatı üzərində müsbət təsir yarada bilər. Qloballaşan dünyada artan qeyri müəyyənliklər və bunlara bağlı olaraq ortaya çıxan pul böhranları, Robert Mandellin 1961-də ilk dəfə dilə gətirdiyi pul və valyuta məzənnələri ilə optimal pul sahəsinin nə olması gərəkliliyi suallarının önəmini artırmaqdadır. Beynəlxalq sərmayə axınlarının çox elastik olduğu günümüzün bazarlarında müvəffəqiyyətli ola bilmək üçün daha şəffaf və bazar şərtləri ilə gücləndirilmiş bank və firmaların; sağlam maliyyə sistemlərinə, effektiv nəzarətlərə, yerində aparılan düzəlişlərə və çox yaxşı risk idarə qabiliyyətinə sahib olmaq lazımdır. Sərmayə bazarları tam sərbəstləşdirilmədən əvvəl bu ön şərtlərin yerinə yetirilməsi lazımdır. Hətta bəzi hallarda bu sərbəstliyə keçidin pillələndirilərək həyata keçirilməsi lazımdır.

Ölkələrin iqtisadi strukturlarında yaşanan bu dəyişikliklərin uğuru və yaşadıkları böhranlardan çıxılması üçün lazımi tövsiyələr və texniki yardımlar, xalqların ticarət

və valyuta məzənnəsi siyasətlərinin koordinasiyasını təmin etmək üçün qurulan beynəlxalq maliyyə qurumu-BVF tərəfindən təmin edilməkdədir. BVF-nun məzənnə qeyri müəyyənliyi ilə əlaqədar olaraq ortaya qoyduğu IV maddə ilə də ölkələrin valyuta manipulyasiyalarıyla başqa ölkələr üzərində haqsız rəqabət etmələri önlənirkən, ölkələrə valyuta məzənnəsi sistemini sərbəstcə seçmə haqqı verilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə iqtisadiyyatının,iqtisadi artım tempinin həmişə bir düz xətt üzərində irəliləməsi mümkün deyildir.Bunun üçün enmələr və qalxmalar, obrazli dillə desək, dəniz kimi dalğalanmalar xarakterik hal hesab olunur. Bu tamamilə normal hal kimi qəbul olunur.Amma burada əsas problem kəskin dalğalanmaların (volatilliyin) qarşısının alınması və ritmliliyin qorunmasıdır.Əks halda iqtisadi proseslər nəzarətdən çıxaraq, dənizdə fırtına effekti yarada bilər.Bu cür məsələnin həlli dövlətin və eləcə də Mərkəzi Bankın pul-valyuta siyasətinin əsas vəzifələrindəndir.

III Fəsil. Azərbaycanda valyuta siyasətinin perspektivləri

3.1. Post-neft dövründə valyuta siyasəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müxtəlif zaman periodlarında ölkədə iqtisadi durumun dəyişməsindən asılı olaraq, iqtisadiyyatın tənzimlənməsini dörd dövrə bölmək olar.

Cədvəl 2. İqtisadiyyatın tənzimlənmə dövrləri

I dövr	1991–1993-cü illər	Bu dövrdə əsas makroiqtisadi göstərici olan ümumi daxili məhsulun ilbəil azalması (16,5 faizə qədər), inflyasiyanın ən yüksək həddə (hiperinflyasiya – 1700 faiz) çatması iqtisadiyyatda tənəzzülə səbəb olmuş və bununla əlaqədar olaraq, əhalinin maddi rifahı olduqca aşağı səviyyəyə düşmüşdür.
II dövr	1993–2003-cü illər	Aparılan geniş yenidənqurma və inkişaf tədbirləri nəticəsində ÜDM 31,4 milyon manatdan 7146,5 milyon manata, adambaşına isə 4,3 manatdan 872,7 manata qədər artmışdır.
III dövr	2003–2015-ci illər	Azərbaycan investisiya cəlb edən ölkədən artıq xaricə investisiya qoyan, bütün dünyada tanınan bir ölkəyə çevrilmişdir.
IV dövr	2016-cı ildən etibarən (post-neft dövrü)	Postneft dövründə bilavasitə qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet məsələdir.

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Birinci – iqtisadi tənəzzül dövrü hesab olunur. Ölkəmizin 1991-1993-cü illərdə müharibəyə cəlb olunması və erməni işğalına məruz qalması, Ermənistan silahlı qüvvələrinin 20 faiz torpaqlarımızı zəbt etməsi, qaçqın və köçkün problemi və idarəçilik təcrübəsi olmayan şəxslərin ölkəyə və orduya rəhbərlik etməsi nəticəsində hətta müstəqilliyin yenidən itirilməsi təhlükəsini yaratmışdı.

İkinci – 1993-2003-cü illəri əhatə edən iqtisadiyyatda sabitlik və tərəqqi dövrüdür. Bu dövr Azərbaycanın müasir dayanıqlı, innovativ iqtisadi inkişafının təməli dövrü kimi də məlumdur. Belə ki, 1993-cü ildə ümummillə lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra apardığı uzaqgörən sosial-iqtisadi

siyasəti, idarəçilik məharəti, təcrübəsi, beynəlxalq nüfuzu və gərgin əməyi nəticəsində tədricən ölkə iqtisadiyyatının sabitlik və tərəqqi dövrü başlamışdır. Məhz ona görə də, bu dövr, Heydər Əliyev dövrü kimi tanınır.

Üçüncü dövr– 2003–2015-ci illər. Bu, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərliyə başlaması, dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya və ölkənin beynəlxalq nüfuzunun artması dövrüdür. Bu dövrdə də ümummilli lider Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu neft strategiyasının həyata keçirilməsi, neft-qaz sektorunun inkişafı, yeni ixrac-boru kəmərlərinin tikintisi, müasir texnologiyaların tətbiqi davam etdirilmişdir.

2016-cı ildən başlayan müasir IV postneft dövrü. Bu dövrün başlanması neftin qiymətinin bir ildə 4 dəfə azalması, manatın devalvasiyası və dünyada baş verən geoiqtisadi və geosiyasi dəyişikliklərlə əlaqədardır. Ölkə prezidenti İlham Əliyev çıxışlarından birində də qeyd etmişdir: "Postneft dövrü bizim hesablamalarımıza görə, 2030-2040-cı ildən sonra başlamalı idi. Ancaq neftin qiymətinin kəskin düşməsi nəticəsində artıq biz postneft dövrünü yaşayırıq".

Postneft dövründə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məqsədi ilə ölkədə 7 istiqamət üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir: qanunvericilik təşəbbüslərinin reallaşması; dinamik iqtisadi inkişafın təmin edilməsi; bank-maliyyə sektorunun sağlamlaşdırılması; sosial təminat sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi; dövlət orqanlarında struktur islahatları; korrupsiya, rüşvətxorluq və bu kimi halların minimuma endirilməsi; süni bahalaşmaya qarşı mübarizə tədbirlərinin aparılması.

İqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi sistemində valyuta siyasəti mühüm yer tutur. Valyuta siyasəti ümumdünya təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinətini təmin etmək, beynəlxalq ödəmələri müəyyən bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ödəniş balansını tənzimləmək məqsədilə ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmuudur. Valyuta siyasəti hüquqi cəhətdən valyuta qanunvericiliyinə, yəni ölkədə və onun sərhədləri xaricində valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlar aparılması qaydalarını

tənzimləyən hüquqi normalar toplusu, habelə valyuta normaları üzrə dövlətlər arasında ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrlə rəsmiləşdirilir.

Son 10 ildə ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan makroiqtisadi sabitlik, xarici ticarət münasibətlərinin dinamik inkişafı və iqtisadi islahatların ardıcılığı Azərbaycanın başqa ölkələrlə münasibətlərində əlverişli meyllərin formalaşmasını və BKB-na integrasiyasının gücləndirilməsini təmin etmişdir. Ortamüddətli perspektivdə də bu meyllərin saxlanması ölkənin tədiyə balansının əsas göstəricilərinin sabit inkişafını qiymətləndirməklə yanaşı, yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olan Azərbaycan iqtisadiyyatının DTS-də mövqeyinin daha da gücləndirilməsinə imkan verəcəkdir.

Əmtəə ticarəti. Xarici ticarət münasibətlərinin inkişaf meylləri bir sıra amillərin təsirini əks etdirir. Bunlardan iqtisadiyyatın əsas ixracat nomenklaturası malların istehsalının həcmi artırmaq imkanlarını, ümumi tələbatın və ümumi təklifin tənzimlənməsi üzrə daxili siyasəti göstərmək olar. Azərbaycan ixracatının əsas mövqelərinin dünya əmtəə bazarında qiymətlərinin dəyişməsinin uzunmüddətli olmaması və 2004-cü ildən başlayaraq xam neft ixracının sıçrayışlı artımı əmtəə ticarəti balansında müsbət saldonun yaranmasını və onun dinamik olaraq artımını təmin etmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, əmtəə ixracının ortamüddətli inkişaf perspektivləri əsas etibarilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı karbohidrogenlərin hasilatının artması və onların xarici ölkələrə ixracını təmin edən nəql yollarının inkişafı ilə bağlıdır. Əsas neft-qaz kəmərlərinin bir qədər gec də olsa işə salınması böyük neft-qaz ixracının intensivləşdirilməsini reallaşdırmış və artıq 10 ildən çoxdur ki, beynəlxalq neft-qaz sövdələşmələri çərçivəsində Azərbaycan nefti və qazı xarici ölkələrə ixrac olunur. Bu prosesin orta və uzunmüddətli inkişaf perspektivləri dünyanın ən iri layihələrindən olan Şahdəniz-2, TANAP və 2013-cü ilin 17 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış TAP layihələrinin uğurla yerinə yetirilməsi nəticəsində reallaşacaq. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında müstəsna rol oynaya biləcək transregional layihələr

sırasında Trans-Adriatik (TAP) və Trans-Anadolu (TANAP) qaz kəməri layihələri dayanır.

Şəkil 1.TANAP və TAP layihələri.

Mənbə: www.tanap.com/tanap-projesi/fotograf-galerisi/

Azərbaycan ixracatının digər əsas mövqei - qeyri neft-qaz kateqoriyasına aid olan kənd və balıqçılıq təsərrüfatının və kimya sənayesi kompleksinin məhsullarıdır. İqtisadiyyatın bu sahələrinin gələcək inkişafı və əmtəə ixracı potensialının artırılması xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsindən və xarici bazara çıxarılması nəzərdə tutulan malların beynəlxalq rəqabətliyyə davamlılığından da xeyli asılı olacağını istisna etmək olmaz.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, ortamüddətli dövrdə idxal ediləcək malların nəzərə çarpacaq hissəsi əvvəlki illərdə olduğu kimi yenə də rezident fiziki şəxslər tərəfindən gətiriləcək və bütövlükdə Azərbaycanın qeyri neft-qaz sektoru üzrə əmtəə ticarəti balansının və xüsusən uzaq xarici ölkələrlə ticarətin mənfəi saldosu başlıca olaraq bu cür əmtəə (minik avtomobilləri, zəruri ərzaq və digər istehlak malları) idxalının məhz dəyər həcmi ilə əlaqədar olacaq. Azərbaycanın Çin, Türkiyə, Rusiya Federasiyası, Almaniya, İran və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə ticarət əlaqələrinin

sabitliyi, idxalçılar üçün vergilərdəki fərq və qeyri-ərzaq istehlak malları istehsalının ölkə daxilində hələ ki, ləng inkişafı belə güman etməyə əsas verir ki, ortamüddətli perspektivdə də əmtəə ticarəti dövriyyəsinin nəzərəcarpacaq hissəsi fiziki şəxslərin idxal əməliyyatlarının payına düşəcək.

Beynəlxalq xidmətlər. Məlum olduğu kimi, milli iqtisadiyyatların qlobal rəqabətliliyini və ortamüddətli inkişaf perspektivlərini müəyyən edən amillərdən biri də infrastrukturun inkişaf səviyyəsidir, xüsusilə də DTS-nə inteqrasiya kontekstində. Bu amillə bağlı tədiyə balansının göstəricilərinin təhlili göstərir ki, Azərbaycanın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafında ölkənin beynəlxalq xidmət ticarətinin intensiv inkişafının müstəsna rolu olmuşdur. Belə ki, yalnız son 10 ildə beynəlxalq xidmətlər dövriyyəsinin ümumi dəyəri 64 mlrd.doll. bərabər olmuşdur. Avropa ilə Asiya arasında tranzit ərazi kimi respublikanın əlverişli geosiyasi və coğrafi vəziyyəti tranzit xidmətlərin ixracını inkişaf etdirmək üçün yaxşı perspektivlər nəzərdə tutur. Bu inkişaf mövcud nəqliyyat infrastrukturunu və kommunikasiya obyektlərinin genişləndirilməsini və tikintisini davam etdirilməklə yanası yeni ixrac kəmərlərinin çəkilişini də nəzərdə tutur. Azərbaycanın infrastruktur sahələrinin inkişafına yönəldilmiş investisiyaların, xüsusilə daxili investisiyaların mövcud həcmi və gələcək görüntüləri belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, yaxın gələcəkdə beynəlxalq xidmətlər üzrə nəzərdə tutulan proqramların həyata keçirilməsi ölkənin beynəlxalq xidmətlərinin nəinki keyfiyyətinin yüksəlməsinə və sayca artmasına, həm də xidmətlərə çoxsahəli xarakter verilməsinə imkan yaradacaqdır.

Hər şeydən əvvəl nəqliyyat, kommunikasiya və turizm sahəsində mühüm irəliləyiş nəzərdə tutulur. Azərbaycan hökuməti əsas nəqliyyat infrastrukturunu və kommunikasiya obyektlərinin yenidən qurulmasını və tikintisini davam etdirmək, ixracat üçün yeni neft-qaz kəmərlərinin çəkilişi sahəsində beynəlxalq danışıqları intensivləşdirmək, göstərilən sahələrin strukturunun dəyişdirilməsi və nəticə ehtibarını ilə beynəlxalq xidmətlər bazarında daha intensiv iştirak etmək niyyətindədir. TAP layihəsinin imzalanması buna əyani sübut olmaqla yanası Azərbaycan dövlətinin

aktivinə yazılan daha bir tarixi qərardır. TRASEKA (Avropa- Qafqaz nəqliyyat dəhlizi) yeni “İpək yolunun” fəaliyyətinin genişləndirilməsi, mövcud neft və qaz borusu kəmərlərinin səmərəliliyinin artırılması, tranzit ticarəti sahəsində hökumətlərarası və beynəlxalq sazişlərdə Azərbaycanın iştirakının genişləndirilməsi, habelə geniş miqyaslı iqtisadi inkişaf və bir sıra Asiya-Sakit okean regionu ölkələrinin xarici ticarət dövriyyəsinin daim artması tranzit xidmətlərinin inkişafı üçün mühüm zəmin yaradacaq.

Azərbaycan artıq “Kosmik” dövlətdir və Azərbaycanın süni peykinin beynəlxalq xidmətlərindən dünyanın bir çox ölkələri istifadə etməyə başlamışdır. Yaxın gələcəkdə bu xidmətlərin coğrafiyası genişlənəcək və ölkəyə milyonlarla gəlir gətirəcək. Telekommunikasiya sistemində ediləcək digər keyfiyyət və struktur dəyişiklikləri sahənin inkişaf etdirilməsinə, yenidən qurulmasına və modernləşdirilməsinə, respublika və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, göstərilən rabitə xidmətlərinin çeşidinin genişlənməsinə, keyfiyyətinin və həcmnin artmasına və nəticə etibarilə rabitə xidmətləri sahəsində uzun illərdir yaranmış müsbət balansın möhkəmlənməsinə kömək göstərəcəkdir.

BKB-na inteqrasiya. Azərbaycanın BKB-na inteqrasiyasının ortamüddətli perspektivləri bilavasitə ölkənin ixrac yönümlü əmtəə və xidmət sahələrinin inkişafı və onun geoiqtisadi siyasəti ilə əlaqədar olacaq. Ötən illərin təcrübəsi də bu amillərin hələdici rol oynadığını göstərmişdir. Belə ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun mənimsənilməsi ilə bağlı ölkə rəhbərliyinin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində dünya miqyaslı ən iri beynəlxalq konsorsiumlar yaradılmış və ölkəyə 55 mlrd. dollardan çox birbaşa investisiya axını təmin edilmişdir. Nəticədə 2004-2013-cü illər ərzində beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində xarici ölkələrə 176,1 mlrd. doll. xam neft və 7,3 mlrd. doll. Qaz ixrac olunmuşdur. Dünya bazarında karbohidrogenlərin qiymətlərinin epizodik olaraq dəyişilməsi də nəzərə alınmaqla qarsıdakı 5 ildə beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində xarici ölkələrə daha 100 mlrd. doll. xam neft və qaz ixracı nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etməliyik ki, neft-qaz kompleksi müəssisələrinə bundan sonra xarici investorların vəsaitinin daxil olması əvvəlki dövrlərə nisbətən bir qədər

azala bilər. Bu amili nəzərə alaraq ölkənin iri sənaye müəssisələrinin daha intensiv özəlləşdirilməsi xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsinin strategiyasına çevrilməlidir. Yaxın gələcəkdə bu strategiyanın həyata keçirilməsi ölkədə investisiya iqliminə öz təsirini gücləndirərək milli iqtisadiyyatın qeyri neft-qaz sahələrinə kapital axınının stimullandırılmasına gətirib çıxaracağına zəmin yarada bilər. Xarici kapitalın köməyi ilə telekommunikasiyaların, kənd və balıq təsərrüfatlarının, tikintinin və turizmin daha da inkişaf etdirilməsinə şərait yaradılacaqdır. Bu isə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycana illik xarici kapital axını yaxın gələcəkdə də milyardlıq səviyyədən aşağı olmayacaq. Bunun da nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində digər tranzit iqtisadiyyatlar tərəfindən sərt rəqabətlə qarşılanmamaq üçün sığortalana və BKB-da öz mövqeyini daha da gücləndirə biləcək. Milli iqtisadiyyatın BKB-na inteqrasiyasının inkişaf perspektivləri yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı nəzərə cəlp olunan dərəcədə ölkədən kapital axınları, xüsusi ilə xarici iqtisadiyyata yönəldiləcək birbaşa investisiyalarla bağlı olacaq. Bu istiqamətdə ortamüddətli perspektivdə Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədə, Gürcüstanda, Rumıniyada, Əndoneziyada və başqa dövlətlərdə nəzərdə tutduğu layihələrin icrasına 20 mlrd. doll. çox investisiya yönəldəcəyi və Dövlət Neft Fondu tərəfindən Bakı-Tibilisi-Qars, Sahdəniz, "Star" NEK tikintisi layihələrinə ayrılacaq vəsaitin əvvəlki illərə nisbətən artırılacağı gözlənilir. Bununla yanaşı Xəzərin Azərbaycan sektorunun mənimsənilməsinə dair mövcud layihələrin davam etdirilməsi ilə əlaqədar xarici investorların gəlirləri və əsas kapitalın repatriasiyası çərçivəsində ölkədən 30 mlrd. doll. kapital axınları (xam neft və təbii qaz şəkilində) davam etdiriləcək. Eyni zamanda nəzərdə tutulan dövr ərzində əvvəlki illərdə xaricdən cəlb olunmuş kreditlər üzrə əsas borcun geri qaytarılması və hesablanmış faizlərlə bağlı xarici kreditlərə 10 mlrd. doll. qədər vəsaitin ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Tədiyə balansının və BKB-na inteqrasiyanın perspektiv görüntüləri belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ortamüddətli dövrdə də DTS-nə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatlara aid göstəricilərin ümumi saldosu 2004-2013-cü illərdə olduğu kimi müsbət olaraq yüksək səviyyədə qalacaq. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki,

gözlənilən müsbət saldo xarici ticarət göstəricilərinin ayrı- ayrı ixracat mövqeləri, başlıca olaraq xam neft və qaz ixracatı artımı hesabına reallasacaq. Bu isə öz nöbəsinə tədiyə balansının digər maddələri üzrə gözlənilən mənfi saldonu lazımınca maliyyələsdirməklə yanaşı ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artmasını da sərtləndirəcək. Bu isə gələcəkdə dövlətin daxili vəsaitinin daha da yüksək səviyyədə olmasını və ölkənin məcmui xarici aktivlərinin kifayət qədər artaraq 150 mlrd. doll. səviyyəsinə çatmasını təmin edəcək. Nəticədə ortamüddətli dövr ərzində Azərbaycanın “qalan dünya” ilə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi, tədiyə balansının sabitliyi və “xalis beynəlxalq investisiya mövqeyi”-nin müsbət saldusunun dayanıqlı artımı təmin olunacaq. Bununla da ölkənin milli iqtisadiyyatının DTS-də mövqeyinin daha da gücləndirilməsinə və BKB-ə inteqrasiyasının genişləndirilməsinə şərait yaradılacaq.

Azərbaycan Respublikasının tədiyə balansının əsas göstəricilərinin mövcud vəziyyətinin təhlili və perspekt görüntüləri milli iqtisadiyyatın xarici amillərin təsiri ilə xüsusi bağlılığını göstərməklə yanaşı, ölkənin DTS-də mövqeyinin davamlı olaraq gücləndirilməsini səciyyələndirən aşağıdakı məqamları da qeyd etməyə imkan verir:

1. Müstəqilliyimizin ilk illərində DTS-nə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatların mənfi saldosu (kəsiri) ölkə iqtisadiyyatının ümumi xərclərinin ümumi gəlirlərindən çox olmasının nəticəsi ilə bağlı olmuşdur. Buna görə də 2000-ci ildən başlayaraq Azərbaycan ixracatına çoxsahəli xarakter verilməyə və idxalı əvəz edən istehsalatların inkişaf etdirilməsi üzrə müvafiq dövlət siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdır. Nəticədə xarici sektorun sabitliyi təmin olunmuş, strateji valyuta ehtiyatları artmağa başlamış və ölkə iqtisadiyyatının DTS-nə inteqrasiyası sürətlənmişdir.

2. Xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi və xarici kapitalın hərəkəti üzərində məhdudiyyətlərin olmaması respublikaya investisiyaların cəlb edilməsinin əsas şərtlərindən biri olmuşdur. Bu da həm milli iqtisadiyyatın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsinə şərait yaratmış, həm də ölkənin tədiyə balansının sabitliyinin təmin olunmasını sərtləndirmişdir. Bunun da nəticəsində cari əməliyyatlar üzrə ümumi göstəricilərin mənfi saldosu 2005-ci ildən müsbət saldo ilə əvəzlənərək hər il dayanıqlı

olaraq artmaga başlamış və strateji valyuta ehtiyatları yüksək tempə çoxalaraq 50 mlrd. doll. ötmüsdür.

3.Xəzər selfi yataqlarından istifadə edilməsi və nəql üzrə ixrac boru kəmərlərinin istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar neft-qaz ixracatının nəzərdən keçirilən dövüdə intensivləşməsi nəticəsində obyektiv olaraq gələcəkdə də ixracatın ümumi həcmində neft və qaz məhsullarının payının yüksək səviyyədə qalacağını sərtləndirir. Əxracatın bu məhsullara olan tələbatda və onların dünya bazarındakı qiymətlərin dəyişikliklərdən asılılığına baxmayaraq neft-qaz ixracatının fiziki həcmələrinin dinamik artımı gəlirlərin çoxalmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda karbohidrogenlərin dünya qiymətlərinin azalması ilə bağlı asılılıqdan yaxa qurtarmaq üçün müvafiq dövlət proqramı çərçivəsində ixracata çoxşəhəli xarakter verilmiş və bu tendensiyanın gələcəkdə də davam etdirilməsi prioritet istiqamət olaraq qalacaqdır.

4.Xarici maliyyələşdirmədə üstünlüyü müsbət amil kimi qəbul edilən birbaşa investisiyalasdırmaya üstünlük verilmiş, 1995-ci ildən başlayaraq neft-qaz sektoruna böyük xarici kapital qoyuluşları başlamış və artıq 2000-ci ildən başlayaraq xarici investorların mənfəətindən ayırmaları və onların qarşısındakı öhtəliklərin geri qaytarılmasına başlanmışdır. Yalnız son 10 ildə 55 mlrd. doll. vəsait qeyri-rezidentlərə qaytarılmışdır. Bu isə Azərbaycanın etibarlı tərəfdaş olduğunun əyani sübutudur.

5.Azərbaycanın 20 illik kredit siyasəti tarixinin 1-ci 10 illiyi xaricdən birbaşa investisiyaların və uzunmüddətli güzəştli kreditlərin cəlb edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu tarixin 2-ci 10 illiyini səciyələndirən əsas amil isə ondan ibarətdir ki, ölkədən xaricə maliyyə axınları artmaga başlamışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- xaricdən cəlb olunmuş kapitalın (əsas borcların) qeri qaytarılması (reportiasiyası) və qeyri-rezidentlərin gəlirlərinin ödənilməsi;
- Azərbaycan kapitalının xarici ölkələrdə yerləşdirilməsi.

6.DTS-nə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatların və BKB-na inteqrasiyanın mövcud vəziyyətinin təhlili və Tədiyə balansının perspektiv görüntüləri belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatın ortamüddətli inkişafı əsas etibarlı ilə aşağıdakı amillərlə bağlı olacaq:

- ixracyönümlü istehsalın və strategi valyuta ehtiyatlarının artırılması;
- investisiyalasdırma siyasətinin davam etdirilməsi və milli valyutanın məzənnəsinin sabit saxlanması.

3.2.İxrac yönümlü sənayeləşməni dəstəkləyən valyuta siyasətinin formalaşdırılması perspektivi

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından sənayenin inkişafı ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Sənayeləşmə təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də əhəlinin məşğulluğu, gəlir səviyyəsi, urbanizasiya, ixtisaslı işçi qüvvəsi, araşdırma və tədqiqat kimi bir sıra sosial, elmi və mədəni aspektlər baxımından əhəmiyyətliyədir. Son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində sənayeləşmə prosesi daha da sürətlənmişdir. Düşünülmüş neft-qaz strategiyasının reallaşdırılması ölkənin dayanıqlı maliyyə resurslarının formalaşmasına və bununla da mövcud sənaye potensialından səmərəli istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaratmışdır. Dünya təcrübəsindən də göründüyü kimi, sənayenin inkişafı üçün başlıca şərt makroiqtisadi sabitliyin qorunması və əlverişli biznes investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, sənayenin inkişafı daxili bazarın həcmindən asılı olmayaraq idxaləvəzləyici yanaşmadan ixracyönlü istehsal modelinə keçidi tələb edir. Bunun bir səbəbi kiçik iqtisadiyyatlarda daxili bazara hesablanmış istehsal həcmnin maya dəyəri xərclərinin azaldılmasına imkan verməməsi, digər səbəbi isə daxili tələbatda uzun müddət yüksək artım tempinin təmin edilməsinin mümkün olmamasından ibarətdir. Ölkənin daxili tələbat və yüksək artım potensialına malik ixrac imkanları növbəti illərdə sənaye istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Sənayenin diversifikasiyası bir sıra əhəmiyyətli istehsal sahələri ilə yanaşı, əhəmiyyətli olmayan, yeni istehsal sahələrinin qurulmasını tələb edir.

İxracyönümlü sənayeləşmə strategiyası ixrac prosedurlarından tutmuş, xarici bazar araşdırması, xarici dil bilgisindən tutmuş internetdən bu istiqamətdə maksimum istifadə bacarığına qədər, xarici ölkə sərgilərində iştiraka dövlət təşviqi və dəstəyindən

tutmuş, bu sərgilərdə iştirak etmək istəyi, təşəbbüsü və buna hazırlıq səviyyəsində, keyfiyyətdən tutmuş paketləməyə, beynəlxalq sertifikatlaşmadan tutmuş brendləşməyə qədər, Incoterms bilgilərindən tutmuş akreditiv əməliyyatlarına qədər, regional və sektorial istehsal və ixrac assosiasiyaların yaradılmasından tutmuş onların real fəaliyyətinə qədər və s. tələb edir. İxracatçıların məhsullarının istehsalı münbit xammal qaynağı tələb edir.

İxracatçıların sənayeləşməni dəstəkləyən valyuta siyasəti formalarından danışarkən diskont siyasəti qeyd etmək olar. Diskont (uçot) siyasəti-Mərkəzi Bank tərəfindən uçot faizinin dəyişdirilməsi hesabına valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının tənzimlənməsinə əsaslanır. Bunun nəticəsində ölkə daxilində pul kütləsinə, məcmu tələbə təsir etmək olur. Diskont siyasəti ölkədə kredit həcmində, inflyasiya səviyyəsində, tədiyyə balansının vəziyyətinə, valyuta məzənnəsinə və bütün bunların nəticəsində iqtisadiyyata təsir göstərmək məqsədilə uçot dərəcəsinin rəsmi aşağı salınması və ya yüksəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi milli iqtisadiyyatda faiz dərəcələrinin ümumi səviyyəsində təsir göstərir. Faiz dərəcələrinin enib qalması ölkələr arasında sərmayənin hərəkət istiqamətini müəyyən etmək son dərəcədə milli valyutaların məzənnələrinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Faiz dərəcələrinin rəsmi yüksəldilməsi pul kütləsi və kredit həcmində məhdudlaşdırılması, tədiyyə balansının yaxşılaşdırılması üçün xarici kapitalın (qisməddətli) ölkəyə əsasən stimullaşdırılması, valyuta ehtiyatlarının qorunması və valyuta məzənnəsinin dəstəklənməsi məqsədini güdür. Uçot faizini azaldanda milli və xarici kapitalın çəkilməsi baş verir. Bu da tədiyyə balansının saldosunu və milli valyutanın məzənnəsini aşağı salır. Müasir şəraitdə diskont siyasətinin səmərəliliyi azalmışdır. Bu, hər şeydən əvvəl daxili və xarici məqsədlər arasında olan ziddiyyətlərlə əlaqədardır. Əgər faiz dərəcəsinin aşağı salınması hesabına rəqabətdə canlanma baş verirsə, bu tədiyyə balansına mənfi təsir edir (əgər kapitalın çəkilməsi baş verirsə). Tədiyyə balansının yaxşılaşdırılması məqsədilə uçot faizinin qaldırılması durğunluq dövründə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Diskont siyasətinin nəticə verməsi ölkəyə xarici kapitalın axmasından asılıdır. Lakin qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcələrinin aşağı və

ya yuxarı qaldırılması heç də həmişə kapital hərəkətini müəyyən etmir. Aparıcı dövlətlərin diskont siyasəti bəzən rəqib dövlətlərin vəziyyətinə mənfi təsir edir, çünki onlar milli mənafeyi olub-olmamasından asılı olmayaraq, aparıcı dövlətlərin yeritdiyi siyasətə uyğunlaşmağa məcbur olurlar. Faiz dərəcələri «müharibələri» bu baza əsasəndə yaranır.

Ölkə valyutasının digər xüsusi ilə ixrac qarşılığı ödəmə valyutalarına qarşı dəyər itirməsi ixraca müsbət təsir göstərir (İxrac ediləcək rəqabətqabiliyyətli məhsullar olanda). Milli valyutanın xarici valyuta qarşısında məzənnəsinin düşməsi devalvasiya siyasətinə xas xüsusiyyət hesab olunur. 2015-ci ilin fevralında respublikamızda manat rəsmi olaraq 0,784 dollardan 1,05 dollara qalxdı, ilin sonlarında milli valyuta – manat yenidən devalvasiyaya uğrayaraq rəsmi olaraq 1,05 dollardan 1,55 dollara qədər qalxmışdır. Bu zaman Azərbaycan ixracatçısı öz valyutasının devalvasiyası hesabına uddu, yəni, dollar hesabına daha çox manat qazandı. Çünki ixracatçı əvvəl qazandığı bir dollara cəmi 1,05 manat alırdısa, indi, əksinə 1 dollar hesabına 1,55 manat alır. Buna devalvasiya hədiyyəsi deyilir. Lakin Azərbaycan idxalçısı əksinə, uduzdu və bu uduzma 50 % təşkil edir. Yəni, idxalçı qazandığı hər manat üçün əvvəl 0,952 dollar alırdısa ($1 \text{ manat} = 1/1,05 = 0,952 \text{ dollar}$), indi o, hər manat üçün 0,645 dollar alır ($1 \text{ manat} = 1/1,55 = 0,645 \text{ dollar}$). Çünki idxalçı malı dollarla alır. Azərbaycanın daxili borclusu burada devalvasiyadan udur. Çünki, öz borclarını manatla ödəyəcək, əksinə xarici borc dollarla ödənildiyindən, uduzur.

Devalvasiya nəticəsində ölkənin milli valyutasında baş verəcək müsbət hadisələr:

- ❖ Ölkədə daxili istehsal üçün mükəmməl imkanlar yaranacaq. Məsələn, əgər əvvəllər kənd təsərrüfatı mallarını xaricdən gətirib satmaq daha sərfəli edisə, manatın xarici valyutalara görə devalvasiyası nəticəsində kənd təsərrüfatımız inkişaf edə bilər;
- ❖ Xarici malların analoqları, əsasəndə istehsalçılar daha da güclənəcək. Qonşu Rusiyada olan ən güclü şirkətlər məhz 1998-ci ildə olan devalvasiya nəticəsində gücləndi. O vaxtlar Wimm-Bill-Dann, Unimilk kimi rus şirkətləri liderliyi ələ aldı;

- ❖ Ölkədən eksport daha qazancılı olur. Başqa sözlə desək, xaricilər üçün Azərbaycandan nələinsə alınması daha ucuz başa gəlir;
- ❖ Devalvasiya həmçinin ölkənin makro-iqtisadi göstəricilərinə də müsbət təsir edə bilər. Məsələn, ölkənin qızıl ehtiyatı artır və s.

Devalvasiya mahiyyət etibarilə, milli valyutanın dəyərinin, pul metalı və ya digər xarici valyutaya münasibətdə hökumət tərəfindən planlaşdırılmış və həyata keçirilmiş azaldılması prosesidir. Birdəfəlik inzibati xarakter daşıyır və dövlət orqanları tərəfindən qəbul olunmuş qərar formasında reallaşdırılır. Keçmişdə devalvasiya valyuta vahidinin qızıl tərkibinin azaldılmasında və qaçılmaz dərəcədə bununla bağlı olan, digər valyutalarla mübadilə məzənnəsinin dəyişməsində özünü göstərirdi. İqtisadi siyasət formasında o, XX əsrdə Fransanın 1926-cı ildə və Böyük Britaniyanın 1931-ci ildə həyata keçirdikləri analoji əməliyyatlar nəticəsində yaranmışdır. İqtisadi mahiyyət baxımından həyata keçirildiyi şəraitdən asılı olaraq, onun bir sıra növlərini və hökumətləri ondan istifadəyə sövq edən motivləri fərqləndirmək və müqayisə etmək olar. Devalvasiya-konstatasiya daxili inflyasiya və ya tədiyyə balansının kəsiri səbəbindən (çox vaxt hər ikisi eyni zamanda) ortaya çıxan, mövcud qiymətdən düşməni qanuniləşdirmək və sabitləşdirmə əməliyyatını həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuş siyasəti;

Müdafiə devalvasiyası – ticarət əlaqələri və iqtisadiyyatın inkişafını müdafiə etmək məqsədilə, tərəfdaş ölkələrdə artıq həyata keçirilmiş devalvasiyanı nəzərə alaraq həyata keçirilən siyasət;

Hücum devalvasiyası – ixracın stimullaşdırılması və bu əsasda fəal xarici ticarət müdaxiləsinin (məsələn, dolların 1933-cü ildəki devalvasiyası) bərpası və ya onun davamı üçün vasitə kimi nəzərdən keçirilən siyasət.¹⁹

Əlbəttə, praktikada bu fərqlər özlərini o qədər də aydın büruzə vermir (Cənubi Amerika ölkələrindəki devalvasiyalar buna misal ola bilər). Bundan başqa, əməliyyat xüsusiyyətlərinin necə olmasına baxmayaraq, onu həyata keçirən hökumətlər üçün fundamental problem uğur qazanmaqdır, yəni, həmişə əsas məqsəd, daha sağlam

¹⁹ R. Həsənov "İqtisadi siyasət: Metodologiya və praktika" Bakı 2009, s. 115

əsasda iqtisadi inkişaf üçün şəraitlərin yaradılması və ya bərpaşdır. Təcrübədə devalvasiyanın effekti, onun ölçülərindən, onu doğuran vəziyyətdən və idxal olunan malların dəyərinin qısa müddətdə bilavasitə artması səbəbindən itirilmiş mövqedən asılıdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, əməliyyatın uğurlu gedişatı üçün, artımın daxili amillərinin xarici amillərlə yaxınlaşmasına əlverişli şərait yaradan və iqtisadiyyatı “inflasiyaya doğru qəzadan” qoruyan (gəlirlər, kredit və hətta qiymətlər, o cümlədən, mübadilə məzənnələrinin reqlamentasiyası baxımından uzlaşdırılmış addımların köməyi ilə) dəstək siyasəti tələb olunur. Bu nöqteyi-nəzərdən, əməliyyatın həyata keçirilmə anının seçilməsi də vacibdir; uğur üçün əlverişli olan şərait, ölkə daxilindəki konyunkturanın artıq sabitləşməsi və davam edən xarici ekspansiyanın uzlaşdırılmasıdır. Çünki devalvasiya ixracın real həcmnin artmasına və idxalın azalmasına gətirib çıxarır, ona görə də ixracçılıq və idxala rəqabətli sahələrdə yeni iş yerləri açılır və gəlir artır. Lakin ilk baxışdan yuxarıdakı məntiq doğru olsa da, bu həmişə müsbət nəticə vermir. Belə ki, a) devalvasiya beynəlxalq ticarət şəraitini pisləşdirərək, ölkəni hər idxal vahidi üçün daha çox ixraca məcbur edə bilər. Çünki ticarət şəraiti (R/R_m) pisləşirsə ölkənin real alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür. Digər tərəfdən əhali bunu dərk edərək öz xərclərini azalda bilər, bu isə neqativ prosesləri daha da gücləndirir. Ona görə də, devalvasiya ancaq ticarət şəraitini yaxşılaşdırdığı və ya ən azı ona təsir etmədiyi halda milli gəliri artırmağa bilər. b) devalvasiya tədiyyə balansını tənzimləməyə xidmət etdikdə müsbət nəticəyə gətirir. Çünki devalvasiya yaranmış kəsiri aradan qaldırmaqla Mərkəzi Bankı valyutanın kursunu süni surətdə stabil saxlamaq üçün daha çox valyuta ehtiyatı xərcləməkdən xilas edir. c) devalvasiya ticarət balansını yaxşılaşdırmaya bilər, çünki real kurs alıcılıq qabiliyyəti pariteti səviyyəsinədək artdıqda ixrac artır. Bu səviyyədən sonra ixracın artımı baş vermir, əksinə daxili xərclər artdığı üçün ticarət balansı pisləşir.

3.3. Valyuta siyasətinin reallaşdırılması baxımından xarici ticarət üzərində effektiv valyuta nəzarəti mexanizmlərinin qurulması imkanları.

Azərbaycan Respublikasının valyuta tənziimi haqqında qanuna uyğun olaraq ölkənin rezident və qeyri-rezidentlərinin valyuta hüququ münasibətlərinin, valyuta məhdudiyyətlərini reqlamentləşdirən normativ bazanın mövcudluğu, valyuta əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi zamanı mövcud qanunvericiliyə riayət edilməsinə nəzarət məqsədilə şərait yaradılması üçün inzibati idarəetmə mexanizmini şərtləndirir. Bütövlükdə valyuta tənzimlənməsi sisteminin üst qurumu olmaqla bərabər valyuta nəzarəti cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələsində qarşıya qoyulmuş konkret məsələlərin həllinə nail olur. Valyuta əməliyyatlarında valyuta qanunvericiliyinə riayət olunması valyuta nəzarətinin başlıca məqsədi hesab olunur. Valyuta qanunvericiliyinə uyğun olaraq valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

Aparılan valyuta əməliyyatlarının hazırkı dövrdə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğu, tələb edilən lisenziyaların və icazələrin alınması; əldə olunan xarici valyutanın daxili bazarda satılması öhdəliyinin eləcə də rezidentlərin dövlət qarşısındakı öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması; xarici valyutayla ödənişlərin qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması; valyuta əməliyyatları üzrə hesabatların obyektivliyinin yoxlanılması.²⁰

Valyuta nəzarətinin qeyd olunan əsas istiqamətləri xarici iqtisadi fəaliyyət zamanı valyuta nəzarəti sahəsində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir. Gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin əsas təminatçılarından biri olmaq etibarilə xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəli yerinə yetirilməsi və tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Xarici iqtisadi fəaliyyəti şərti olaraq xarici ticarət əməliyyatları və qeyri-ticarət əməliyyatları kimi iki qrupa bölmək olar. Xarici ticarət əməliyyatları bir qayda olaraq iki növ ödəniş forması əsasında həyata keçirilir:

²⁰ A.M.Məhərrəmov, H.H.Aslanov "Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi", Bakı 2008, s.154

Birincisi. ayra-ayrı ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında mal və xidmətlərin alqı-satqısı prinsipləri əsasında sövdələşmələr vasitəsilə. Belə sövdələşmələr beynəlxalq valyutada hesablaşmalarla bağh yerinə yetirilir.

İkincisi, mal və xidmətlərin valyutada qiymətləndirilməsi ilə həyata keçirilən, lakin valyuta axınının nəzərdə tutulmayan kompensasiya və barter sövdələşmələri vasitəsilə aparılır.

Qeyri-ticarət əməliyyatları da həmçinin ya valyutanın sərhəddən keçirilməsini ya da mal və xidmətlərin valyutada qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, gömrük orqanları xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi səbəbilə Azərbaycanın digər ölkələrlə valyuta münasibətlərinin dolayı yolla iştirakçısı olurlar.

Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar olan əməliyyatlara effektiv valyuta nəzarəti ancaq gömrük orqanlarının fəal iştirakıyla mümkün ola bilər. Belə ki, malların gömrük sərhədlərindən keçirilməsi faktı və onun şərtləri eləcə də xarici ticarət müqaviləsində öz əksini tapan başqa məsələlər gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirməsinin gedişində aşkarlanır. Məhz gömrük rəsmiləşdirməsi zamanı valyuta nəzarətinin hərtərəfli və səmərəli həyata keçirilməsi üçün şərait yaranmış olur. Beləliklə, valyuta nəzarəti həyata keçirmək hüququ gömrük orqanlarına verilməklə qanunvericilik aktı səviyyəsində valyuta nəzarəti orqanının Gömrük Komitəsinin səlahiyyəti konkretləşdirilmiş olur. Gömrük sərhəddindən keçirilən valyuta və valyuta qiymətlilərinə nəzarət funksiyası əvvəllər də gömrük orqanlarının əsas funksiyalarından olub ənənəvi xarakter daşıyır. Valyuta qiymətlilərinə mülkiyyət hüququnun keçməsi və bu əməliyyatlara nəzarət funksiyasının gömrük sisteminə həvalə olunması prinsip olaraq yeni məsələdir və bu nəzarətin effektivliyinin artırılması məqsədi güdür. Məsələnin bu cür qoyuluşu gömrük sistemlərinin maraq dairəsini genişləndirmək eləcə də gömrük və valyuta qanunvericiliyi sahələrini uzlaşdırmaq, həmçinin onun həllində gömrük sisteminin təşkilati və texniki imkanlarından faydalanmağa şərait yaradır və nəticə olaraq bu üstünlüklər xarici ticarət əməliyyatlarına nəzarətin təşkilində özünü göstərir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işini yerini yetirən icra hakimiyyəti orqanı eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanlarından ibarətdir. Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli 049 sayılı əmri ilə «Azərbaycan Respublikası ərazisindən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarəti barədə» təlimat təsdiq edilmişdir. Təlimata əsasən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarət bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Bunlara aşağıdakıları göstərmək olar²¹:

1. İkinci nəzarət:

- Yük Gömrük Bəyannaməsinin düzgün doldurulması və göstərilmiş məlumatların doğruluğuna nəzarət;
- yerinə yetirilən sövdələşmələrin qanunvericiliyə müvafiqliyinə nəzarət;
- hesabatların formalaşdırılması və Dövlət Gömrük Komitəsinə verilməsi ;

2. Məlumat analitik nəzarət:

- uçot kartoçkasının doldurulması və əqd üzrə hesablaşmaları aparan müvəkkil banklara göndərilməsi;
- gömrük orqanlarından alınan məlumatların yoxlanması.
- valyuta köçürülməsi üzrə müəyyən edilmiş qaydaları pozanların müəyyən edilməsi.
- bank tərəfindən rəsmiləşdirilən uçot kartoçkalarının alınması və istifadəsi (analiz);

3. Bitkin sənədin nəzarəti:

- valyutanın köçürülməsində mümkün ola biləcək çatışmazlığı faktı üzrə məqsədli yoxlama;
- AR gömrük məəcəlləsiylə müəyyən olunmuş sanksiyaların tətbiqi.

Bu cür nəzarət sistemi ona imkan verir ki, hər bir valyuta əməliyyatının qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzarət edilsin, qaytarılmamış valyuta qazancının həcmi qiymətləndirilə bilsin, ödənişin şərtləri qaydaya salınsın, gömrük orqanlarının və bankların operativ məlumat mübadiləsi təmin edilsin, valyuta nəzarəti məqsədləri üçün bank və gömrük orqanlarının imkanlarından maksimum istifadə edilsin.

²¹ A.M.Məhərrəmov, H.H.Aslanov "Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi", Bakı 2008, s.164

İxrac əməliyyatlarından valyuta ödənişlərinə nəzarət Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş və 11 fevral 1999-cu il tarixli 099 sayılı əmri ilə dəqiqləşdirilmiş təlimatla müəyyən edilən «ixrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarətin texnoloji sxemi»-nə uyğun olaraq həyata keçirilir. İlkən nəzarət ixrac əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı aparılır. Bu zaman ixracatçı tərəfindən təqdim olunan aidiyyatı sənədlərin tamlığı və düzgünlüyü gömrük rəsmiləşdirilməsini aparan müvafiq şöbə (yük şöbəsi) tərəfindən yoxlanılır.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilələrə əsasən respublika hüdudlarından kənara satış gömrük orqanlarında bəyan edildiyi gündən etibarən 180 günə qədər müəyyən olunmaqla malların ixracını nəzərdə tutur. Satışdan əldə edilən vəsaitlər mallar satıldıqca 10 bank günündən gec olmayaraq ixracatçının ona xidmət göstərən müvəkkil bankdakı valyuta hesabına daxil olmalıdır. Konsiqnasiya ticarəti üçün ayrılan müddətdə Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır.

Dövlət müəssisəsi olmayan ixracatçılar tərəfindən malların konsiqnasiya yolu ilə ixracı gömrük orqanlarında bəyan edilməklə aparılır. Bu zaman respublikanın dövlət müəssisələrində istehsal olunmuş malların dəyəri istehsalçıya tam ödənildikdən sonra ixrac oluna bilər. İxracatçılar tərəfindən ixrac olunan malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması gömrük orqanları tərəfindən yalnız onların haqqının qabaqcadan ödənilməsi və yaxud geri çağrılmayan akkreditiv açılması müvəkkil banklar tərəfindən uçot kartoçkasının «A1» «A:» bölmələrində qeyd edilməklə təsdiq olunduqdan sonra həyata keçirilir. İxracatçılar tərəfindən aparılan ixrac əməliyyatlarının hesablaşmalar hissəsi Azərbaycan Respublikası müvəkkil banklarının malların gömrük sərhəddindən çıxarılması isə gömrük orqanlarının nəzarəti altında həyata keçirilir. İxracatçılar təlimatın tələblərinin pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq həmçinin təlimata uyğun xarici valyuta vəsaitlərinin respublikaya vaxtında və tam həcmdə köçürülməsinin (gətirilməsinin) mövcud qaydada təmin etmədikləri təqdirdə Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 216-cı maddəsinə uyğun müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət

daşıyırlar.İxrac əməliyyatlarında malların Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisindən çıxarılmasına gömrük orqanları, bu malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənilməsinə isə müvəkkil banklar nəzarət edirlər.

Valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etmək valyuta nəzarətinin əsas məqsədi hesab olunur. Eyni zamanda o da məlumdur ki, valyuta nəzarətini hər bir ölkədə valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası ərazisinə və onun gömrük sərhədlərindən kənara valyuta və qiymətli kağızların keçirilməsi Mərkəzi Bank, Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən olunan qaydada rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilir. Gömrük orqanları valyuta nəzarəti orqanları arasında müstəsna yer tutur. Valyuta nəzarəti sahəsində gömrük orqanlarının vəzifə və səlahiyyətləri gömrük məcəlləsində öz əksini tapmışdır. Bu sahədə gömrük orqanlarının vəzifələrini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

1. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən gömrük sərhədindən keçirilən milli valyutanın və bu valyuta ilə qiymətli kağızların hərəkətinə nəzarət;
2. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən sərhəddən keçirilən valyuta dəyərində nəzarət;
3. Gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri ilə əlaqədar valyuta əməliyyatlarına nəzarət.

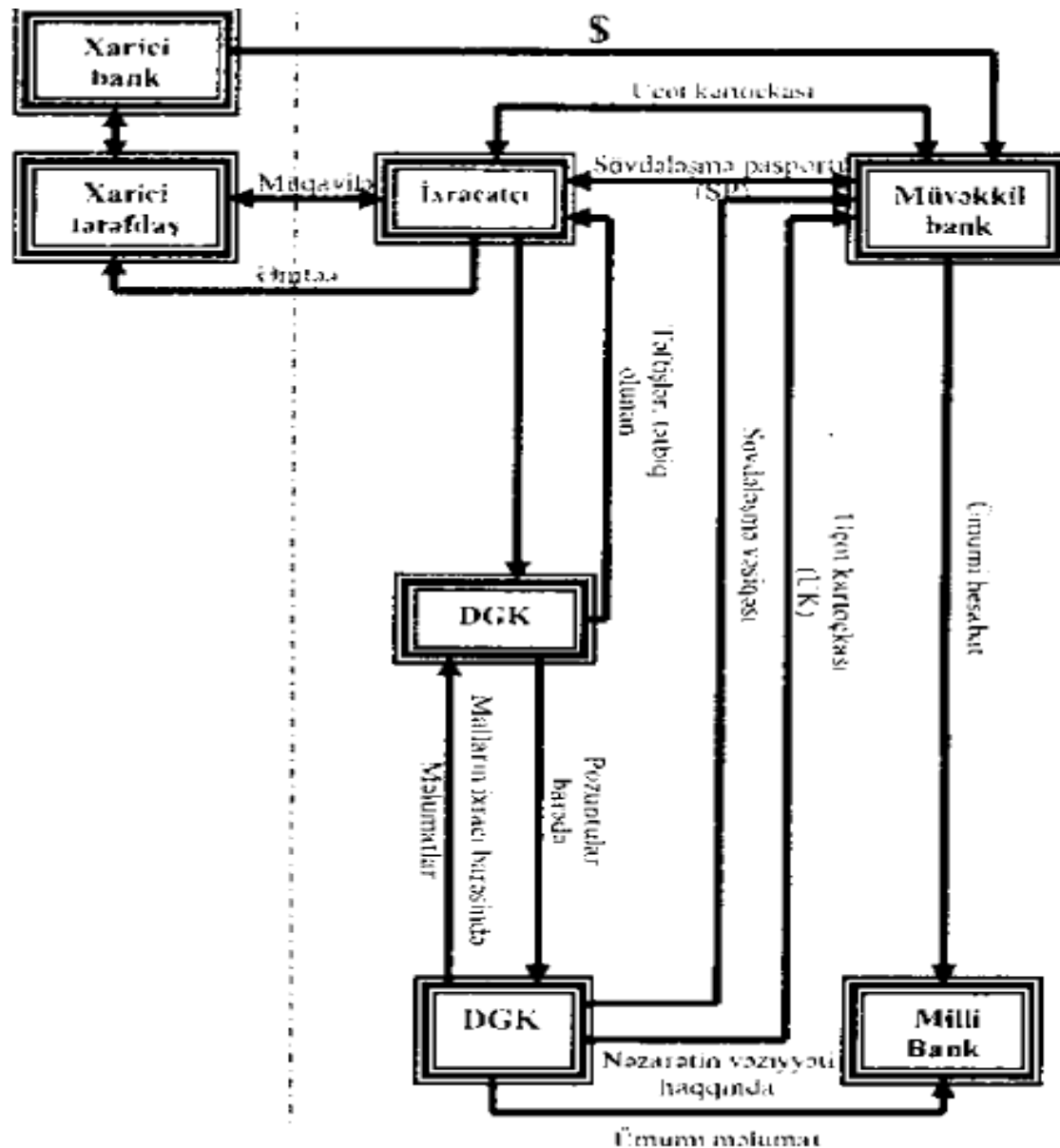
Valyuta nəzarətini həyata keçirmək üçün lazım olan sənədlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Sövdələşmə pasportu (baza sənədi);
2. Uçot vərəqi. Bu sənəd gömrük orqanları tərəfindən Yük Gömrük Bəyannaməsinə əsasən doldurularaq müvəkkil banka göndərilir;
3. Reyester uçot vərəqinə əsasən doldurulan bu sənəd ixracata gedən malın yüklənməsi onun əvəzində alınacaq valyuta dəyərlərinin məbləği və müddəti haqqında informasiyanı əhatə edir;
4. Dosye. Bu sənəd hər bir sövdələşmə pasportuna əsasən müvəkkil bank tərəfindən malın ixracatından valyuta daxil olmasına nəzarəti həyata keçirmək üçün seçilmiş məlumat toplusudur;

5. İxracına görə valyuta daxilolmalarına nəzarət ixracatçı tərəfindən müvəkkil bankda sövdələşmə pasportununun rəsmiləşdirildiyi andan başlayır. Bankın məsuliyyətli işçisi tərəfindən təsdiq edilmiş sövdələşmə pasportunun surəti ona əlavə edilən vərəq, Yük Gömrük Bəyannaməsinin surəti və başqa sənədlər gömrük orqanlarına verilir. Gömrük orqanları aldıkları sövdələşmə pasportlarında və Yük Gömrük Bəyannaməsindəki məlumatların doğruluğunu, habelə oradakı imzalarını və möhürün düzgünlüyünü yoxlayaraq onları təsdiq edir və ixracata icazə verir.

AR -da yaradılmış valyuta nəzarəti mexanizmi hər şeydən əvvəl ixracdan əldə edilən valyutanın AR-na tam və vaxtında qaytarılmasına (büdcənin doldurulması ümumi maliyyə intizamının möhkəmlənsi, daxili valyuta bazarının inkişaf etdirilməsi və dövlətin valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması məqsədilə) yönəldilib. Bu mexanizmi sxematik olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar;

Sxem 1. Valyuta nəzarəti mexanizmi

Mənbə: A.M.Məhərrəmov, H.H.Aslanov "Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi"

Bu sxemdə əsas nəzarətçi subyektlər kimi gömrük orqanları və bank təsisatları çıxış edir.

İxrac əməliyyatlarına valyuta nəzarəti sistemi artıq özünün hiss olunan nəticələrini verib-əsassız valyuta sızmalarının həcmi sövdələşmə məbləğlərinin təxminən 4%-nə qədər ixtisar olunub ki, bu da dünyada qəbul olunmuş göstəricilərə uyğun gəlir. Strateji vacib xammal ixracına gömrük-bank nəzarətinin tətbiqindən və

gücləndirilməsindən indiyədək olan müddət ərzində isə Azərbaycan banklarına daxilolmalarda çox yüksək artım müşahidə olunmaqdadır.

Valyuta tənzimlənməsinin və nəzarətinin səmərəli sisteminin yaradılmasının ən mühüm cəhətlərindən biri barter əməliyyatları ilə tədbirlərin görülməsidir. Qeyd edək ki, son vaxtlarda bu mübadilə formasının xüsusi çəkisi artmışdır. Ölkənin xarici ticarət dövrüyyəsində barter sövdələşməsinin xüsusi çəkisinin artması dolayısı ilə böyük məbləğdə valyuta itkisinə, habelə ixrac və idxalın balanslaşdırılmasına səbəb olur. Barter yolu ilə mübadilə yalnız barter əməliyyatlarının pasportu tərtib edildikdən sonra yerinə yetirilir. Barter əməliyyatları pasportu barter əməliyyatlarının uçotu və nəzarətinin əsas sənədidir. Barter sövdələşmələrinin yerinə yetirilməsi ölkənin gömrük sərhədindən keçirilərək aparılan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi pasportunun gömrük orqanlarına verildikdən sonra həyata keçirilir. Barter əməliyyatı üzrə ölkəyə gətirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti zamanı tələb olunan əsas şərt ona ekvivalent malların ölkədən aparılmasıdır.

Valyuta nəzarəti-agent funksiyasını yerinə yetirərkən müvəkkil banklar sövdələşmə pasportunu rəsmiləşdirərkən sövdələşmənin 0,15%-i məbləğində haqq almaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı ilə birgə hazırladıqları «Nəğd xarici valyutanı və xarici valyutada qiymətli kağızların müvəkkil banklar tərəfindən respublikaya gətirilməsi və çıxarılması qaydaları haqqında» təlimata əsasən nəğd xarici valyuta və xarici valyutada qiymətli kağızlar respublikanın gömrük orqanlarında məcburi surətdə bəyan edilmək şərti ilə respublikaya gətirilən və respublikadan çıxarıla bilən xarici valyutada qiymətli kağızlara xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri xarici valyutada ifadə edilmiş fond qiymətləri habelə xarici valyutada başqa öhdəliklər aid edilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları qüvvədə olan gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, respublika ərazisindən çıxarılan (respublikaya gətirilən) valyuta qiymətlərinə nəzarəti həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasında 1194-cü ildə qəbul edilmiş 'Valyuta tənzimi haqqında » qanun fəaliyyət göstərir. Məhz bu qanun əsasən aşağıdakıları müəyyən edib: Birincisi . Azərbaycanda valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin prinsipləri: İkincisi. Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti orqanlarının hüquq və səlahiyyətləri Üçüncüsü. Valyuta qiymətlilərinin əldə edilməsi, istifadə olunması və onlar üzərində sərəncam verilməsinə münasibətdə hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələri Dördüncüsü. Valyuta qanunvericiliyinin tələblərinin pozulmasına görə valyuta münasibətləri subyektlərinin məsuliyyəti

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları valyuta nəzarətini milli valyuta qanunvericiliyinə və Gömrük məəcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş normalara uyğun olaraq həyata keçirirlər. AR–da gömrük orqanları sisteminə daxil olan hər bir orqan valyuta nəzarəti funksiyasını öz səlahiyyəti daxilində həyata keçirir. Bu məqsədlə onların hər birinin tərkibində xüsusi yaradılmış struktur bölmələr fəaliyyət göstərir.

Valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin ümumi konsepsiyasını müəyyən edən qanunvericilik normalarının inkişafı gedişində ARDGK ilə ARMB arasında idxal-ixrac əməliyyatlara valyuta nəzarətinin texnologiyası və təşkili məsələlərini konkretləşdirən aktlar qəbul edilib.

Müasir dünya praktikasi xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı əməliyyatlar sferasında gömrük orqanlarının aktiv iştirakı olmadan effektiv valyuta nəzarətinin təşkilinin mümkünsüzlüyünü bir daha təsdiq edir. Məhz gömrük əməkdaşı xarici ticarət müqavilələrində müəyyən olunmuş şərtlər arasında malların gömrük sərhədindən keçirilməsinin mövcudluğu faktı barədə ilk olaraq informasiya alır və məhz gömrük rəsmiləşdirilməsi anında valyuta nəzarətinin ayrı-ayrı proseduralarını daha məqsədəuyğun yerinə yetirir. Bu cür şəraitin ədalətliyini həm də o fakt sübut edir ki, valyuta nəzarətinin reallaşdırılması dövrü, mümkün olan qanunvericilik pozuntularının, o cümlədən də valyuta qanunvericiliyi pozuntularının qarşısının alınması üçün sonuncu şans kimi çıxış edir.

Qeyd edək ki, «Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları sərbəst gömrük zonalarının və sərbəst anbarların perimetrləri istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərindən ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası milli valyulasının ,milli valyutada qiymətli kağızların və digər valyuta sorvətlərinin keçirilməsinə,cləcə də göstərilən sərhəddən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi ilə əlaqədar valyuta əməliyyatları üzrə valyuta nəzarəti həyata keçirirlər».

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi gedində Azərbaycan Respublikası valyuta qanunvericiliyinin pozulması (eyni zamanda gömrük qaydalarının pozulması və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsinə mane olan hüquq pozuntusu hesab edilən pozuntu) aşkar olunarsa şəxslər Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə məsuliyyət daşıyırlar.Digər hallarda isə Azərbaycan Respublikası valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə müəyyən edilmiş məsuliyyətə Azərbaycan Respublikasının valyuta və ya digər qanunvericilik aktları ilə baxılır.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin fəaliyyətə başladığı andan gömrük orqanlarının üzərinə valyuta nəzarətini həyata keçirmək vəzifəsi qoyulub ki, bu da, hətta kifayət qədər işlənmiş nəzarət mexanizmi olmadan da valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sahəsində mövcud normativ - hüquqi bazanın ümumi tələblərinə uyğun olaraq gömrük orqanlarının öz funksiyalarını yerinə yetirmələrini təmin etmək üçün əsas kimi çıxış edir. Bütövlükdə 1997-ci ildən indiki dövrədək gömrük orqanlarında valyuta nəzarəti fasiləsiz həyata keçirilib və öz qarşısında duran məsələləri yüksək səviyyədə tam həyata keçirməyə imkan verən inkişaf etmiş təkmil bir çoxşaxəli sistemə çevrilib.

Nəticə və təkliflər

Valyuta siyasəti bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. Məhz valyuta siyasəti beynəlxalq təsərrüfat münasibətləri sistemində iqtisadiyyatın tarazlığını təmin etmək, xarici öhdəlikləri hər hansısa sistem çərçivəsində həyata keçirmək məqsədilə ölkənin qarşısına qoyduğu cari və eləcə də strateji məqsədlərə uyğun olaraq dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərin cəmini əks etdirir. İqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti onun çoxtərəfli məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, yəni davamlı iqtisadi inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsinə, inflyasiyanın artımının və işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına, ödəmə balansının müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir.

Pul siyasətinin tərkib hissəsi hesab olunan valyuta siyasəti milli və xarici valyutada aktivlərin gərginliyini tarazlaşdırmaq məqsədi ilə həyata keçirilir. Həmin siyasət hər şeydən öncə, respublikada inflyasiyanın ən optimal səviyyəsini müəyyən etmək üçün valyuta məzənnəsindən istifadə olunmasına yönəlmişdir. Həyata keçirilən valyuta siyasəti eyni zamanda kommersiya fəaliyyətində valyuta risklərinin və valyuta bazarlarının tənzimlənməsinə kömək etməlidir. Valyuta münasibətləri müxtəlif dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin və onların arasındakı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsində əsas rol oynayır.

Valyuta məzənnəsinin sabitliyini qorumaq hər bir dövlət tərəfindən həyata keçirilən valyuta siyasətinin əsas məqsədlərdən biri hesab olunur. Valyuta məzənnəsi xüsusi xarakterə malik olan pul kateqoriyasıdır və dünya iqtisadiyyatı ilə milli iqtisadiyyat arasında olan qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir. Müasir dövrdə müxtəlif milli iqtisadiyyatlar arasında olan qarşılıqlı asılılığın artması və beynəlxalq dövriyədə qızıla dəyişdirilməyən kredit pulların tətbiq olunması sayəsində valyuta məzənnəsi müxtəlif milli iqtisadiyyatlarının inkişafının zəhəri təzahürünə çevrilir, eləcə də onun iqtisadi potensialını yeni əmək məhsuldarlığı şəraitində müəyyən dərəcədə əks etdirir. Belə ki, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ixrac və idxal olunan malların qiymətlərinə, milli istehsalın dünya bazarında olan rəqabətqabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Müasir şəraitdə nəhəng və yüksək inkişaf edən ölkələrin valyutasındakı

dəyişikliklər,dollar və avro arasında olan nisbətə dəyişməsi zəif inkişaf etmiş, iqtisadiyyatı asılı olan ölkələrin valyuta strategiyasına birbaşa olaraq təsir edir.

Müasir iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, valyuta münasibətləri də dövlət tənzimlənməsinə məruz qalır.Valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsinin alətlərindən biri kimi valyuta siyasəti çıxış edir.Valyuta siyasəti ölkənin ümumi sosial-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla,makroiqtisadi siyasətin digər elementlərindən konkret olaraq onunla fərqlənir ki, ölkənin valyuta-maliyyə durumunu möhkəmləndirməklə, onun tədiyə və kredit qabiliyyətini yüksək səviyyədə təmin etməklə, milli iqtisadiyyata xarici kapital axınını genişləndirməklə ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin kəmiyyətə və keyfiyyətə təkmilləşməsinə xidmət etməlidir.Valyuta siyasəti dövlət tərəfindən valyuta münasibətləri sahəsinin həm ölkədaxili müstəvisində, həm də ölkənin beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri müstəvisində ölkənin cari və uzunmüddətli inkişafının məqsəd və vəzifələri baxımından həyata keçirdiyi tədbirlər məcmusu kimi səciyyələndirilə bilər.Valyuta siyasəti valyuta münasibətlərinin bazar və dövlət tənzimlənməsinin vəhdətindən yaranır.

Ölkəmizdə valyuta siyasəti sahəsində fəaliyyətə 1991-ci il tarixində dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra başlanmışdır.Bu sahə ilə bağlı ilkin qərarların qəbulu 1992-ci ilə təsadüf edir.Manat Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1993-cü il tarixinin avqust ayında imzaladığı fərmana əsasən 1994-cü il yanvarın ayının birindən etibarən Respublika daxilində yeganə ödəniş vasitəsi rolunu yerinə yetirməyə başlamışdır.Lakin ölkəmizdə hələlik valyuta siyasətinin bütün kompleks tədbirlərinin realizə sxemasının sistemli formada bir orqan tərəfindən həyata keçirilməsi konkret olaraq müəyyən olunmamışdır.Valyuta siyasətinin müxtəlif məqsədləri və alətləri hökumət tərəfindən qəbul edilmiş ayrı-ayrı sənədlərdə öz əksini tapır(dövlət büdcəsinin qəbulunda, iqtisadiyyat nazirliyinin proqnozlarında, hökumət tərəfindən qəbul edilmiş ayrı-ayrı iqtisadi proqramlarda,Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasətinin əsas istiqamətlərində və s.).Azərbaycan Respublikasında valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə xüsusi valyuta qanunvericiliyi mövcuddur.Həmin

qanunvericiliyin bünövrəsini "Valyuta tənzimi haqqında" qanun təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1994-cü ilə qədər Azərbaycanda valyuta bazarı zəif inkişaf etmişdi, onun infrastrukturunun bir sıra ünsürləri yox idi, məhz həmin qanunun qəbul edilməsi respublikamızın ərazisində valyuta rejiminin liberallasdırılması üçün hüquqi baza yaratmış oldu.

Qloballaşan dünyada ortaya çıxan iqtisadi mənfi hallar və inamsızlıq xüsusilə valyuta münasibətləri sahəsində ölkədən ölkəyə keçərək ümumi iqtisadi fəaliyyətə təsir edə bilir. Bu kimi halların qarşısını almaq üçün düşünülmüş, effektiv iqtisadi siyasət və onun tərkib hissələrindən biri hesab olunan valyuta siyasəti aparmaqla ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması lazımdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Z.F.Məmmədov “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi” Bakı-2012
2. N.R.Quliyev,M.M.Mahmudov “Beynəlxalq maliyyə münasibətləri” Bakı-2011
3. A.M.Məhərrəmov,H.H.Aslanov “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi” Bakı-2008
4. A.Ş.Şəkərəliyev “Dövlətin iqtisadi siyasəti:reallıqlar və perspektivlər“ Bakı-2009
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının 2016-ci il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanatı.
6. Y.Yusifov “Qloballaşma şəraitində valyuta siyasəti, tənzimlənməsi və nəzarəti”Azərbaycanın Vergi Jurnalı - 2014
7. Международная научная конференция “Инновационная экономика” Казан 2014.
8. Л.Н.Красавина “Международные валютно-кредитные и финансовые отношения” Москва-2005
9. З.Ф.Мамедов “Деньги,кредит,банки” Баку-2008
- 10.К.В.Рудый”Валютная политика государства:сущность,регулирование” Москва 2010
11. Р.А.Гаджиев “Анализ и оценка влияния политики валютного курса на уровень конкурентноспособности экономики”,2010
12. Т.П.Николаева “Финансы и кредит: Учебно-методический комплекс” Москва-2008
13. И.Б. Хмелев “Мировая экономика”, Москва 2008
- 14.А.С.Булатова “Мировая экономика и международные экономические отношения ” ,Москва 2017
15. H.Karagöz “Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi”, Konya 2009
16. C.F.Ordu “Döviz kuru dış ticaret ilişkisi : Türkiye örneği” Aydın 2013

17. A.Kardaşlar “Döviz kuru ile makroekonomik büyüklükler arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir uygulama“,Adana 2013
18. A.Gök “Alternatif döviz kuru sistemleri”,2006
19. S.Öz “Real Döviz Kuru ve Dış Ticaret”,2011
20. R. Karacan “Faiz, Döviz Kuru İlişkisinin Makroekonomik Performansa Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”,2010
21. C.Kızıldere,B.Kabadayı,Ö.S.Emsen“Dış ticaretin döviz kuru değişmelerine duyarlılığı:seçilmiş gelişmekte olan ülkeler üzerine bir inceleme”,2013
22. A.Beşkaya, H.Ergün “Döviz Kuru Rejimlerinin Politik Ekonomisi: Seçilmiş Avrupa Ülkeleri üzerine Bir Panel Veri Analizi”,2015
23. H.M.Özbilgin “A Review on the relationship between real exchange rate, productivity, and growth” ,2015.
24. D.Dedeoğlu, H.Kaya “Model belirsizliği altında döviz kurunun enflasyona etkisi”,2015
25. E.Kılavuz,B.A.Topcu,N.S.Tülüce “Yükselen ekonomilerde döviz kuru rejimi seçimi:ampirik bir analiz”,2011
26. Aydın Sarı “Döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri:Türkiye örneği “,2010
27. A.K.Rose “Exchange Rate Regimes in the Modern Era: Fixed, Floating and Flaky“,2011
28. R.Frenkel, L.Taylor “Real Exchange Rate, Monetary Policy and Employment”,2006
29. A.Nicita “Exchange rates, international trade and trade policies”,2013
30. J.Frieden “Globalization and exchange rate policy”,2005

Резюме

На магистерскую диссертацию по теме “Политика валют: Мировой опыт и Азербайджан”

Валютная политика и система регулирования рыночной экономики имеет свою собственную значимость. Это международная валютная политика экономичнее для обеспечения баланса между экономической системой, В рамках какой-либо системы в целях реализации данной или стратегической цели, правительства отражают совокупность событий. Многие из этих мер, являются принятыми не как независимыми государствами, а по потребностям направлений международной валютной системы. Выбранные формы и направления валютной системы, определяется экономическим положением правительства и развитием международной валютной системой. Валютная политика правительства направлена на реализацию главных целей экономической политики правительства.

Финансовые условия валютной политики в валютном законодательстве, то есть в территории страны и за пределами границ проведение правовых операций с ценностями валют регулируются нормами правилами, а также валютные соглашения, подписанные государствами на двусторонних и многосторонних норм.

На данный момент весь комплексный мер валютный политики Азербайджана, в частности осуществление систематической формы одного органа проводиться не определено . Валютная политика в различных формах и целях принятые со стороны правительства находят своё отражения в различных документах. (в принятие государственного бюджета, в прогнозах министерства экономики , в различных политических программах принятых со стороны государства, политика основных направлений Центрального Банка и т.д.) .

SUMMARY

Currency policy plays an important role in regulating market economy. It (currency system) reflects summary of measures according to country's current and strategic goals so that to realize foreign commitment within any of the system and provide economy balance within international economic relations. Most of these cautions are accepted as a need of directing currency strategy. The selected forms and directions of currency line are defined due to country's economic condition, world economy and developing of international currency system. The currency strategy of the country is the procedure leading to realize basic purposes of economic policy.

Legally, currency system is formalized according to currency legislation and to two-sided and multilateral treaties signed by the countries. In Azerbaijan an organization hasn't been determined to implement all the cautions of the currency system yet. Different aims and devices of the currency line are reflected in the documents accepted by the government. (in the admission of the country budget, in the predictions of the Economy Ministry, in the programmes accepted by the government, in money policies pursued by the Central Bank, etc.)